

© Fortepan, Szalay Ákos

nka
Nemzeti Kulturális Alap

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Jeney Zoltán • Ferencz Győző

Tábor Ádám • kabai lóránt

Koloh Gábor • Bendl Vera

Kukorelly Endre • Zalán Tibor

Kiss Noémi • Léderer Pál

NYITVA

2018. 11. szám

Ára: 700 Ft

© Fortepan, Szalay Ákos

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bendl Vera bölcész

Ferencz Győző (1954) költő, irodalomtörténész

Jeney Zoltán (1943) zeneszerző

-----
kabai lóránt (1977) költő és kultúrcašapos

Kiss Noémi (1974) író

Koloh Gábor (1987) társadalomtörténész

Kukorelly Endre (1951) költő, író

Léderer Pál szociológus

Tábor Ádám (1947) költő, esszéíró

Zalán Tibor (1954) költő

E számunkat a Fortepan Gyűjtemény fotóival illusztráltuk.

Higgyen a jövőben!
Legyen előfizetőnk 2019-ben!
Utaljon **5600 forintot**, s Öné lesz 11 lapszám!
Vagy legyen **7100 forint** utalásával
a **2000** támogató előfizetője!

Bankszámlaszámunk: K&H Bank Zrt.,
10201006-50165757-00000000

Ha utal, írja meg postacímét
a ketezer.lap@gmail.com címre.
Köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

30. ÉVFOLYAM 11. SZÁM

Jeney Zoltán: Emlékszem	2
Ferencz Győző: Hangok, személyesen	3
Tábor Ádám: az Elvárásolt Hídfő	9
kabai lóránt: „Ó, mily szép a reggel!”	9
Koloh Gábor: Versek	11
Bendl Vera: <i>Anya, itt vagyok</i>	13
Kukorelly Endre: <i>Cé cé cé pé</i>	33
Zalán Tibor: Szabadulás-tan	38
Kiss Noémi: <i>Gyimes</i>	41
Léderer Pál: <i>Az enyészetbe tartó indián</i>	53

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: BOJTÁR ENDRE | HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

| RÉTI PÉTER | SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÓRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

Emlékszem

- Tandori Dezső -

(♩ = cca 56) *p* Jenny Zsig

sulla IIa Em - lék - szem, ab - ból él - tem én, egy - szer, hogy

sulla IIIa

pppp

poco mosso (♩ = cca 60) *eco, calando pp* (♩ = cca 56)

5 hál - ni járt be - lém va - la - mi lé - lek, va - la - mi

8 lé - lek. Em - lék - szem... hogy...

13

Ferencz Győző

HANGOK, SZEMÉLYESEN

Tandori Dezső (az évszám nem fontos) 80

*Hogy egyáltalán
szólhassunk*

1979 novemberében (az évszám nem fontos) estefelé megszólalt a telefon. Társam tágra nyílt szemmel nyújtotta át a kagylót, Tandori Dezső keres, mondta. Akkoriban egy külvárosi gimnáziumban tanítottam, épphogy megjelent néhány (valójában egy folyóirat jóindulatú szerkesztőjének köszönhetően meglepően sok) versem, de irodalmi ismeretségeim – **SZEMÉLYESEN!** – igen szórványosnak voltak mondhatóak.

A tájékozódási pontokat kereső ifjúság szenvedélyes mohóságával vetettem rá magam Tandori akkori nagy korszakának (az évszám nem fontos) könyveire, amelyeket Maurer Dóra kongeniális borító- és kötéstervei könyvtárgyként is önálló műalkotássá formáltak. *A mennyezet és a padló*, az „*Itt éjszaka koalák járnak*”, a *Miért élnél örökké?*, a *Még így sem*, *A zsalu sarokvasa*, *A meghívás fennáll* – **SZEMÉLYESEN!** – kiapadhatatlan szellemi táplálékkommá váltak.

Ezeknek a műveknek gyors megjelenése szűk négy év alatt (*az évszám nem fontos*) egyszerre volt magától értetődő, és mégis, már akkor is, mostanról visszatekintve pedig még inkább, meglepő. Hogy ezt is lehet, hogy így is lehet, a lehet szó mindkét, belső (poétikai) és külső (politikai) értelmében. Ide sorolnám még a *Medvék minden mennyiségben* külsejében más jellegű filozofikus gyerekvers kötetét is, amelynek egy-két darabját, ha egyetlen osztályra korlátozva is, bevezettem – **SZEMÉLYESEN!** – a közoktatásba.

A kötetekben kiadott művek azonban betűkből állnak, és bár az olvasás során ezek belső hanggá formálódnak, mégis, kizárólag úgynevezett költői hanggá, amely kétségkívül belsővé vált, de csakis bennem szólalt meg – **SZEMÉLYESEN!** – úgy, ahogyan én hallottam, bármiféle viszonyítási alap nélkül. Most azonban a telefonvonal túloldaláról a költő hangja szólalt meg, ha nem is eredeti fizikai valóságában, hanem előbb elektromos jelekké át-, majd felfogható hangrezgéssé visszaalakítva, de mivel tónusa, tempója, intonációja és egyéb jellemzői – **SZEMÉLYESEN!** – egyáltalán nem okoztak akkora meglepetést, mint magának a telefonálásnak a ténye, utólag (*az évszám nem fontos*) arra kell gondolnom, hogy abban a pillanatban, amikor beleszólt a telefonba, a nyomtatott szövegből kihallott költői hang és a kagylóban megszólaló költő hangja hézagmentes átfedésbe kerültek.

Önként vállalt megbízást teljesít hívásával, mondta minden átmenet nélkül, mintha régi közeli ismerősével beszélne, a tárgyra térve. Egy kiadónak azt javasolta, hogy adjanak ki kötetet tőlem, és egyben vállalta, hogy megkeres – **SZEMÉLYESEN!** –, és ezt közli velem. Ennek aztán valamivel később (*az évszám nem fontos*) nyoma is maradt. A következő évek során kapcsolatunknak kialakult valami sajátos koreográfiája. Én hamarosan (*az évszám nem fontos*) egy könyvkiadóba kerültem, és szerkesztőként – **SZEMÉLYESEN!** – angol-amerikai versek fordításával bízhattam meg.

Érintkezésünk formája azonban továbbra is távkapcsolat maradt, a posta kétféle szolgáltatását kihasználva leveleztünk, illetve telefonáltunk. Leveleinek és telefonjainak visszatérő témája volt egy közeli találkozás – *SZEMÉLYESEN!* –, megszervezése, amelyre azonban soha nem került sor. Tandori akkor már szinte remeteként élt lakásában a verebeivel, a találkozás ismétlődő motívuma, azt hiszem, annyit jelentett, hogy igényli a kapcsolat fenntartását, ami több volt, mint egy létrejött találkozás – *SZEMÉLYESEN!* –, ezt nem volt nehéz felfognom.

Hamarosan a kétoldalú kiadói levelezést és – a szórványos, egyoldalú telefonokat (én sosem próbáltam hívni őt, állítólag nem is lehetett) kiegészítette, hogy új, meg nem jelent verseinek indigós másolatait, kézjeggyével ellátva, hajnalonta – *SZEMÉLYESEN!* – a postaládámba dobta. Akkoriban (*az évszám nem fontos*) sokan járattak napilapokat, de hogy Tandori a reggeli mellé kiadatlan gépiratos verseit kézbesíti nekem – *SZEMÉLYESEN!* –, valóságos kiváltság volt. Később (*az évszám nem fontos*) még valami közös négykezes kísérletbe is belefogtunk, folytatása, talán nem rajtunk múlt, nem lett, de megmaradt a nyoma. Amikor a kiadóból tíz év után (*az évszám nem fontos*) eljöttem, a szoros munkakapcsolatnak vége szakadt, pontosabban más formát öltött. Olykor ugyanis közvetlen tárgya lett – *SZEMÉLYESEN!* – különféle tevékenységeimnek, tanulmányoknak, kritikáknak, végül egy diákoknak – szándékom szerint magasabb fokon – készült versválogatásnak.

Mivel az 1980-as évek közepétől (*az évszám nem fontos*) gyakran költöztem, lakcímem lényegében követhetlenné vált számára. Én továbbra is levelet írtam, ő vagy írt, vagy, amióta a mobiltelefon a telefonálást nem köti lakáshoz, hívott. Néha kimarad egy-két év. Olykor bejelentette, hogy egy darabig nem jelentkezik. De a hívások, ha jöttek, továbbra is annak a hangnak a meghosszabbításai voltak – *SZEMÉLYESEN!* –, amelyet kezdetben, még a hívások előtt, majd évtizedeken át, a hívások közti szünetekben az írott jelekből transzponáltam magamnak.

A telefonban tartott előadások (a szó mindkét értelmében, tehát egyrészt mutatványok, ez is a szó mindkét értelmében, azaz villódzó szellemi produkciók és kiragadott részletek mindabból, ami foglalkoztatja *(az évszám nem fontos)*, másrészt szóbeli értekezések, filozófiai vizsgálódások, naplójegyzetek, esszék, irodalmi kritikák, vallomások), ahogy hallgatom őket, nyomdakész formában terjesztik ki és lépik át az írott életmű határait, és ahogyan a közérdeklődésre számot tartó sajtó és könyvkiadás nyomtatott betűinek végtelen hullámverése csak hordta, sodorta egy élet – **SZEMÉLYESEN!** – magánérdekű és más apró monotóniáit, úgy az a hang itt (ez a hang ott) a magánérdekű távbeszélésből alkot személyre szabott és egyszer elhangzó művet.

Az egyik hosszú beszédszünet alatt azonban *(az évszám nem fontos)* kezdtek elmaradozni, majd szinte fenyegetően megszűntek a nyomtatott jeladások is. Hiszen végül is olyan jól hozzá lehetett szokni, hogy az ember csak kinyitja valamelyik folyóiratot, megvesz egy-két újabb könyvet, és nagyjából tájékozódik, mi van Tandorival. De most mozgása követhetlenné vált, jelenléte megszűnt, és tartós hiánya aggodalomra adott okot. Mi ez? A kivonulás újabb szakasza? Tandori, aki a közvetlen magánérintkezés (találkozás) helyett az írott jelekké alakított nyilvános kapcsolattartást választotta, amivel mellesleg az irodalom fogalmán is csavart egyet, most – **SZEMÉLYESEN!** – önmagából is kivonul? – Mi van Dezsővel? – kérdeztük, írók-költők, egymástól. – Nem hallottál valamit? – Már a piacra sem jár le? – Nem csináltatja meg a fogait? – Fekszik otthon, elhagyatva? Egyre rossz gondolataim támadtak. Senki sem tudott semmit.

Postára adtam egy könyvet *(az évszám nem fontos)*, és végre megszólalt a telefon, beleszólt a hang. Mint először, majdnem negyven éve *(az évszám nem fontos)*, amikor még alig múlt negyven, erre eddig nem is gondoltam. Fellelegzés. Derűs eszmeftuttatás a test nyomorúságáról. Váratlan váltások.

Rögtönzött – rögtönzött? – esszé egy vers váratlan váltásairól.
A találkozásokról, amelyek azért jöttek létre, hogy – **SZEMÉLYESEN!** –
elmaradtak. De itt abba kell hagynom. A hangról akartam írni,
nem a költői hangról, amit olvasni kell, hanem a telefonhangról,
amely azért hív, mert amit mond, nekem szól. Hallgatnom kell.

© Fortepan, Makovecz Benjámin

© Fortepan, Makovecz Benjámín

Tábor Ádám

az Elvarázsolt Híd fő

T. D.-nek

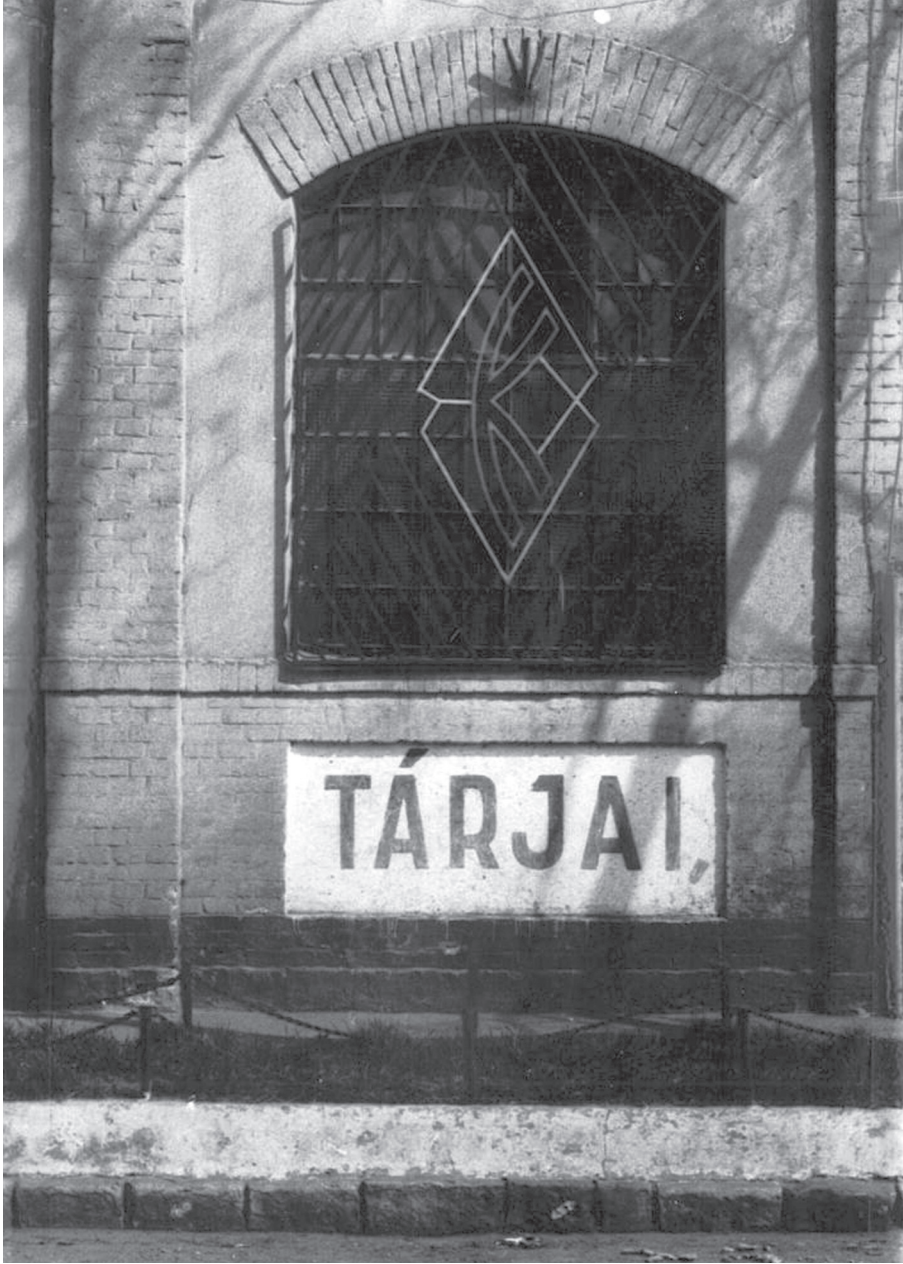
átmegyek a hídon
a nulla kilométerkőhöz
neked is kb. pont ennyi séta a folyóval párhuzamosan
végre jól kihallgathatjuk magunkat

kabai lóránt

„Ó, MELY SZÉP A REGGEL!”

(Születésnap i félreütések Tandori Dezsőnek)

— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —

© Fortepan, Szalay Ákos

Koloh Gábor

VERA A MÁSIK VÁROSBAN

Veled visszavonhatatlanul megkezdődött, kedves Vera,
a halottaim számontartása és tegezése.
Sőt, egyáltalán az, hogy halottaimról írok
és innentől kezdve az elmúltak könyvelése.
(Tegezni muszáj, hogy nézne ki, hogy
önnel, kedves tanárnő, végleg megkezdődött,
tudja, amiről nem beszélt, hogyne,
pedig azt hittem, minden rendeződött,
közben meghalt. És ki voltam, hogy látogassam?
Még ha ettől lehetett is volna,
ha nem az élők között kötő tekintélyt figyelem
és úgy fúródok be ágyához a sorba.)
Tehát vezetem hallottaim sorát: hosszabb,
elvilleg – vagy rövidebb, mondjuk ez elvállik
amikor becsatlakozom hozzád is
és rólam ez az undok test elmállik.
Éppenséggel nem várom, meg ugye,
semmi tapasztalattal, ami a személyes részt illeti,
igazán illetlenség, jobban mondva, pofátlanság
mint egy hím páva, aki tetszeni vágyik és billenti
jobbra-balra a farktollát, pontosan úgy
nem akarnék én itt a halálról bármit is,
bár ennek is megvan a maga veszélye,
mert nem kell külön kérvény, bármi kis
filmszakadás, rosszullet, látótérből való kiesés,
peches pillanat meg a többi, meg a többi.
Az meg, hogy ki voltál nekem nemrég,
amikor magáztalak, ilyen hamar úgysem forr ki.

SZEMKÖZTI SZOMSZÉDOM

Várom, hogy a villanyt felkapcsolja.
Vetkőzzön, a haját kibontsa,
nézze magát a tükörben, fürödjön,
törülközzön, villanyt oltson, feküdjön.

Forgolódjon, felkeljen, kinézzen,
az ablakhoz nyomja az arcát egészen,
várja, hogy menjek, nézzem őt,
hogyan érezze magában a póré nőt.

Áthívhatnám, szeretkeznénk, aludnánk.
Idővel összebútorozhatnánk.
De unom, aki lenne belőle és belőlem.
Továbblépnénk, bár maradhatnánk felőlem.

MARADUNK, MENJÜNK

Minden tartalékot feléltünk,
vitáztunk, szerepet cseréltünk,
utaztunk, hazajöttünk, költöztünk,
szórakozásból összeöltöztünk.

De ahogy nem őrizzük az ürüléket,
úgy nem keresünk menedéket
történeteinkben. Mind idéltlen, lapos.
Kihűlt, színtelen, mindennapos.

Nem melegsünk fel arra, hogy vagyunk.
Ha volna még egymáshoz szavunk,
megbeszélhetnénk, ki költözik, ki marad,
kié a macska, az asztal, postaládán a lakat.

Vagy beszélhetünk arról, hogy mit eszünk,
főzöl-e vagy megint kínait veszünk,
így is el lehet élni sokáig,
még ha szarban gázolunk is bokáig.

Anya, itt vagyok

Már megint nem bírta tovább; szünetet tartott. Lassan húzta át magát a kis kerten, benyitott a szemközti épületbe – ez a szülészet, milyen vicces, milyen ironikus, futott át az agyán most is, mint majdnem mindig, amikor benyomta a régi üvegajtót – majd befordult a büfébe, és kávét rendelt. A felszolgálók már ismerték. Leült, kockacukrot ejtett a feketébe, műanyagkanállal megkeverte, és felidézte azt a pillanatot, amikor kiderült az anyja betegsége. Hogy hasnyálmirigy, maximum három hónap. Az anyja telefonon mondta meg, ő éppen vacsorát vett a közértben. Majdnem kiejtette a kezéből a paprikás sajtkrém dobozát, majd annyira megszorította, hogy teljesen eldeformálódott. Fehér volt narancssárga felirattal és egy bocifejjel. Már aznap délután elkezdett készülni a legrosszabbra. Hogy erős legyen a megfelelő pillanatban, és hogy ne terítse le a fájdalom. Minden pillanatban készen akart állni rá. Közben az anyja kemény volt, keményebb, mint az orvosok gondolták, hiszen még mindig él, pedig több mint nyolc hónap telt el a diagnózis óta. Lefogyott, elment az ereje, ráncos lett, de nem adta magát. Lea hordta a kezelésekre, látogatta, amikor be kellett feküdnie, ápolta otthon, és minden külsőség ellenére úgy érezte, az ő ereje fogy, az anyjái meg növekszik. Nem tudta, mi lesz nélküle. Nem tudta elképzelni a világot az anyja nélkül.

Megint eszébe jutott, mint a betegágy mellett sokszor, hogy hogyan lehetett ő ennek a halálra szánt, ráncos testnek a része? És a haldokló, vékony, fonnyadt nőt nézve gyakran gondolt arra is, milyen volt vajon az anyja frissen feszülő bőre, a növekvő, táplálásra készülő mellei, a nagy barna bimbók, az arca, a kicsattanó, feszes fiatalosága, leginkább pedig belül a méhe állaga. Az a sokak által biztonságosnak mondott, meghitt, vörösen szorító belső tér, amelyik egyre csak tágult, de mégis feszített, és amelyik szerinte soha nem

lehetett biztonságos. Ha elképzelte, mindig félni kezdett attól, hogy az anyja szorítja. És biztos volt abban, hogy már magzatként sem tudott elég jól viselkedni. Pedig nyilván nagyon próbált. Egyszer, amikor még tudtak beszélgetni, az anyja a kórházi ágyon ülve, rózsaszín köntösben, fején sárga-virágos kendővel azt mondta, „Ez azért néha nagyon fáj. Soha nem fáj még eddig semmi sem ennyire”. Elhallgatott, majd mosolyogva hozzátette. „De, mégis. A szülés”. És elrévedve nézett maga elé.

Igazából szerette ezt a jelenetet elővenni, mert annyira bántotta, hogy úgy érezte, teljesen jogosan adja át magát az önsajnálatsnak. Hiszen mi volt ő az anyja számára? Csupa szenvedés. Ez a tudat mindig az ismerős sötétbe vezette, elgyengítette és tehetetlenné tette. Most azért nem időzhetett benne kedvére, mert valaki, aki nem tartotta tiszteletben az ő szomorúságát, kissé túlságosan is hangosan húzta ki a mellé levő megsárgult műanyagszékét.

– Leülhetek?

Martos doktor állt mellette, az anyja egyik kezelőorvosa. A szemében a gyengéd figyelem és a fel-felvillanó rókatekintet régóta tetszett a nőnek, talán éppen mióta először jöttek be a kórházba, de mint a vágyai nagy részével, ezzel is igyekezett a lehető legkevesebbet foglalkozni. Hiszen még a vágyat sem érdemelte meg, nemhogy a beteljesülését.

– Persze – motyogta, udvariasan arrébb húzta a székét és félrenézett, hogy az orvos nyugodtan kávézhasson, mert bizonyára csak azért ült ugyanahhoz az asztalhoz, mint ő, mert máshol már nem volt hely. Aztán az asztallapra meredt, bár félszemmel látta, ahogy a férfi kevergeti a cukrot a kávéjában.

– Hogy van? – kérdezte Martos kedvesen. Lea ránézett. Kicsit vádlón, kicsit érdeklődően. Meglepte a férfi tiszta tekintete. Hogy lehet egy férfinak ilyen a nézése? Mint az áttetsző víz, ami bármikor befogad. Lea ahhoz szokott hozzá, hogy kutakodnia és küzdenie kell, hogy valamit meglásson, csak ehhez már régen nem volt kedve meg ereje.

– Nincs jól. Nagyon nincs jól – megjátszott kedvetlenséggel válaszolta, de a végére megint őszintén kétségbeesett.

– Igen, azt tudom. De magát kérdeztem.

A nő vállat vont, jelezni akarta, hogy ez nem számít. Aztán mégis igyekezett egy kicsit, és körmondatban fejezte ki, hogy köszöni, megvan, és reméli, a doktor sem szakad meg a nagy munkában.

Martos bólintott, lehajtotta a kávéját, és menni készült. A szeme alatti karkák olyanok voltak, hogy meg kellett volna simogatni őket.

Lea megijedt, hogy elmegy.

– Mennyi van még hátra? Maga szerint még mennyi? – egy pillanatig még ott akarta tartani, hogy valaki, mindegy, hogy ki, legyen még vele egy kicsit, és, bár nem akarta tudni a választ, mégis jól esett volna egy pontos előrejelzés. Jó lett volna biztosnak lenni abban, hogy öt, hat, vagy akárhány, de meghatározott számú nap múlva biztosan vége lesz ennek a rémálomnak.

– Nem tudom. Néhány nap, gondolom.

Martos felállt, de még nem indult el. Rátette a kezét Lea vállára, megsimította együttérzőn, ahogy csak azok az emberek tudnak érinteni, akiknek ez a legtermészetesebb dolog a világon. Lea nem ilyen volt; félt a közelségtől, bár a gyereke születése óta kicsit kevésbé. Aztán az orvos összenyomta a kezében levő műanyagpoharat, elköszönt, és visszaindult az osztályra. Lea utána nézett. Amíg a férfi vállát meg karját bámulta elmerülve, egy pillanatra megfedkezett az anyjáról, és hirtelen érezte meg, hogy farkas éhes és fáj a gyomra. Vett egy pogácsát, és visszaindult a betegágyhoz.

Az anyja végigaludta a délutánt. Úgy tűnt, az alvás sokkal több árnyalatát éli át, mint az emberek általában. Talán, mint a csecsemők, akik a mélyalvástól az ébrenlétiig számtalan fokozatban pihennek és élnek. Szinte végig nyugodtan lélegzett, csak rövid időkre fordult elő, hogy hánykolódott, nyögött, és fájdalomtól torzult el az arca. Egyébként olyan volt, mint egy angyal. Egy nagyon ronda, elkínzott, megöregedett, csodálatos angyal, akit Lea nem ismert korábban. Kár, hogy ő nem tudott egy percre sem megnyugodni, és mindig csak a rossz emlékek jutottak eszébe: a gyerekkorát idézte fel, de még gyakrabban a kamaszkorát; az utolsó valós pofont, amit az anyjától kapott tizenégy évesen, majd azt, ahogy az anyja szidta az apját, amiért „lelépett azzal az olcsó ribanccal”, akivel egyébként máig együtt él, a hangját, azt az örökké elégedetlen, szitkozódó hangját, és egyszerűen hiába próbált valami jóra gondolni, nem ment, pedig, ha valamikor, itt, az utolsónak tűnő pillanatban, legalább eszébe juthatott volna egy ölelés, simogatás, meghallgatás – de nem, semmi sem jött elő. És hogy ezzel ne kelljen foglalkozni, inkább segített a szomszéd ágyon fekvő néniknek, amiben tudott: vizet inni, szobavécére ülni, újságot hozni a folyosóról vagy csak beszélgetett velük, ha megszólították. Bármit, csak ezt ne kelljen. Ezt a pofont ne érezze már, és az a hang, az a pattogó „miért vagy ilyen ügyetlen már megint?”-kérdés ne visszahangozzon a fülében.

Késődélután kiugrott a közeli boltba bevásárolni, hogy másnap hajnalban legyen miből főzni, felhívta a volt férjét, Istvánt, aki most a lányukra vigyázott, aztán megint visszajött. A látogatók már elmentek, a folyosók kezdtek kiürülni, fáradtan ült le megint ugyanabba a székbe. Nem értette, miért nem tud hazamenni, amikor ennyire nem bír ott lenni az ágy mellett. Aztán persze rájött, hogy fél, hogy elmulasztja a kötelességét: az anyjával kell lennie, amikor az haldoklik.

Koraeste kínlódva nézte végig, ahogy a nénik nyögve elhelyezkednek az alváshoz, az anyja mindeközben semmire sem reagált. A négy betegből három fél kilenc körül elaludt, az egyikük folyton fészkelődött. Lea úgy érezte, valaki álmában bekakilt, másra nem tudta fogni a mindent elárasztó bűzt, bár később rájött, hogy többeknek nyílt sebük van, és a folyamatosan szivárgó váladék lehet az, ami miatt a gyomra émelyeg, és a torkában készül feltörni a nyelöcsövet folyamatosan maró sav. Vagy csak a rák szaga ez – ilyen egyszerűen. Már nem is annyira félelmetes, hanem szimplán gusztustalan. Talán egyszerűen a nyilvánvaló undora miatt érzi úgy, hogy menekülnie kell; talán ennyi az egész, szó sincs belső rettegésről, ismeretlen félelemről. A váladék szaga. Ennyi.

Tíz körül, míg az anyja édesdeden merült el haldokló álmában, kiment a folyosóra, leült az egymás mellé szerelt narancssárga műanyag székek egyikére, és fogta a gyomrát, mert erősen belehasított a fájdalom és görcsölni kezdett. Egy fiatal nővér vette észre csodálkozva a pult mögül, és már indult is felé, hogy hazaküldje, aztán mégis a helyén maradt, talán megállították. Lea eldőlt a műanyag székeken, végigfeküdt rajtuk, minden egyes szék pereme belevágott a testébe, fogta a gyomrát, és a napok óta tartó fáradtság miatt gyorsan elaludt, mint egy gyerek, aki annyira kimerült, hogy már mindegy, hova teszük.

Az anyjával utazott a libegőn. Egyáltalán nem fáztak a magasban, és az anyja nevetve mutatta, hogy „nézd csak, az a nagy háza!”, „nézd, ide jártam iskolába”, „az ott a munkahelyem”, és fentről látták a házikót, az iskolát, a kémiai labort, minden kicsinek, de jól kivehetőnek tűnt, és az anyja illata, mint a tavaszi mező, friss, puha, megnyugtató. Lea odasimult, a bőre selyem, bele kell bújni, és aztán felemelte a fejét, a két copfos fejét, és azt kérdezte a kisimult arcot nézve, hogy „anya, te miért nem szeretted apát sosem?”, de az anyja nem válaszolt, csak nézett előre, messzire, vidáman, Lea a vállán pihent, a karjuk összeért, csak aztán olyan sokáig repültek, és a távoli erdő

is egyre félelmetesebbé vált, már nem látta az utazás végét, elhűlt a levegő, és Lea félni kezdett, nem akart már tovább menni, ki akart szállni, az anyja viszont nem, számára nem volt megállás, és a kislány nem tudta, mit csináljon, hogy hagyja ott a puha anyját, aki eltökélten megy tovább a messzi semmibe a libegővel. Le akarta rángatni, kérlelte, hogy szálljanak le együtt, hogy most már elég ebből az utazásból, eleget voltak a magasban, menjenek már le a földre, itt nem lehet kibírni, ez nem jó, de az anyja nem mozdult, sőt, egyre mozdulatlanabbá és hidegebbé vált, Lea pedig tehetetlenül, vacogva ráncigálta a karját.

Az érintésre megrázkódott olyan erősen, hogy még fájdalmasabban nyomták meg a székek az oldalát, teljesen elgémberedett mindene, és alig mert megmozdulni. Martos ébresztgette.

– Felőlem itt maradhat, de hangosabban ne sírjon – mondta neki halkán és kedvesen.

A feje éppen nem ért le, a nyakát viszont támasztotta a fenékformára fröccsentett szék pereme. Kis nyáltócsát látott a műanyag aljában. Könnyes volt az arca, a haja a szemébe lógott, úgy érezte, izzad. A férfi odatámogatta a nővérpulthoz. Szólt Évikének, egy vékony lánynak, az egyik esti ügyeletesnek, hogy itassa meg. Évike megmelegítette a kávé a mikróban, sőt, a betegek megmaradt vacsorájából is adott neki egy párizsis szendvicset. Lea a nővérpult melletti kis széken megehetette. Lecsuklott a feje aztán, és visszaaludt. Tömény szürkéséget látott maga körül, a föld alatt kellett lapátolnia, aztán lapát nélkül kaparnia valami járatot, de fogyott a levegő, fuldoklott, a tenyerét gyakran megemelte és megnézte, a körme tiszta piszok, belement alá a por és a sár, ezért meg fogják büntetni, ez így nem tiszta, nem jó, és a keze erőtlen, nem megy a járatvágás, tiszta kézzel meg főleg nem, nincs esély, annyira hosszú még az út felfele. Úgy érezte, órákon át csinálja ugyanazt teljesen eredménytelenül, és a végére inkább összegömbölyödik, és belenyugszik, hogy a föld alatt fog meghalni.

Amikor felébredt, hajnalodott. Nővérek szaladgáltak mellette, többen undorral néztek felé, Martos pedig utcai ruhában készült haza. Felállította Leát, megfogta a kezét, és magával húzta.

– Ideje hazamenni, kislány.

– De az anyám, az anyám... – motyogta Lea. – Istenem... – a doktor viszont a kórházi szoba előtt megállította, kihozta a táskáját az anyja mellől, kezébe nyomta, és kitámogatta az udvarra. Leát meglepte a hús, friss levegő illata, legalább az ürülék szagától mentes volt, bár a szomszéd épület mellett álló mentősök cigarettájának füstje belekeveredett. Fázott, és hagyta magát

kézen fogva vezetni egy ideig. Aztán az orvos elengedte, elhúzta az izmos karját, és várta, hogy egyedül menjen; Lea botorkált. Martos olyan furcsán nézett rá, mintha fürkészte volna; Lea eleinte nem értette, aztán arra jutott, a férfi bizonyára teljesen idiótának tartja őt.

Kikerülték a sorompót a kapunál, és az utcára fordultak.

– Menjen haza, és aludjon. Üljön be egy taxiba! – rekedt volt az orvos hangja.

Lea sóhajtott.

– Dolgozom reggeltől. Taxiba meg nem ülök. Annyira rosszul még nem vagyok. Van busz és villamos is – kezdte visszanyerni az erejét; Martos fáradtan fintorgott.

Együtt mentek a megállóba. Leát átjárta a hideg, remegett a kardigánban, érezte, hogy rászáradt már az éjszakai izzadság. Az orvos azt mondta, hogy megadja a számát, arra az esetre, ha bármi lenne, kérdés vagy más. Azt is mondta, hogy szólíthatja Andrásnak. A nő átvezette a telefonjába a számot, és hálásan bólintott. András megfogta Lea fejét és maga felé fordította.

– Lea, én most hazamegyek. Aludnom kell. Jöhetsz hozzám, ha akarsz, de hogy én nem várom meg a hajnali buszt, az egyszer biztos. Ha most nem jössz, majd hívj, ha van kedved – és megcsókolta Leát, aki maga sem tudta hirtelen kiszámolni, hány éve nem történt vele hasonló, és meglepődött ezen az érzésen, erősen furcsállotta, hogy lehetséges még találkozás, hogy az ő világába be lehet hatolni, hogy ilyesmi mégis előfordulhat, még akkor is, ha mindent megtesz az ellenkezőjéért. És amikor András elengedte, elfogta a kísértés, elképzelte, hogy nála alszik, nem megy be reggel a munkahelyére, és talán-talán nem is csak alszik, de rájött, hogy akkor nem tudná elkészíteni a húslevest időben. Hálásan ingatta fejét, hogy köszöni, de nem, nem megy, András pedig puszt adott neki, és elindult. Vissza se nézett. Lea néhány perc múlva rájött, hogy nem érti az egészet. Mert szerinte valaki vagy udvarol és akkor buszmegálló, várakozás meg minden, vagy nem is akar semmit. Eddig mindig így volt. Ez most szórakozik vele?

Duzzogva tárcsázott egy taxitársaságot. Másnap tíz körül ébredt föl; már késő volt munkába menni. Betelefonált, elnézést kért többször is, és kivette a napot. Délre elkészült a húsleves. A főzési rutin megnyugtatta. Evett egy kicsit, és visszament a kórházba. Már busszal.

Az ágy mellett egy nővért talált, éppen bekötötte az infúziót. Az anyja szeme, mint egy rettegő gyereké, most teljesen éber volt, a fehér ruhás nőt

nézte, de nem őt látta; nem lehetett tudni, hol jár, de úgy meresztette a szemét, olyan mély félelemmel, amelyet csak a lányán, Petrán látott néhányszor, amikor Istvánnal veszekedtek a válás előtt.

– Bekötöttünk Ivett néninek egy kis fájdalomcsillapítót – mondta hangosan a nővér, Lea pedig kérdezgetni kezdte volna, hogy mi a helyzet, hogy van az anyja, de a nővér csak jelentőségteljesen nézett, és felhúzta a szemöldökét. Lea követte a folyosóra, mire az ápoló idegesen megfordult. – Mondom, hogy fájdalomcsillapító! Ezerszer megmondtuk, hogy semmi mást nem tudunk tenni. Hát haldoklik, nem látja? Biztos fél, attól van rosszabbul. Biztatni kell egy kicsit, bár talán már mindegy. – És elvonult, kezében a gyógyszeret tartalmazó kis tálkával, Lea pedig úgy érezte, ha lenne fegyver nála, hátba lőné. Az első ember az életében, akivel meg tudná tenni. Még a haja is undorítóan csüng hátra a szegényes copfjába kötve.

A lehető leglassabban ment vissza az ágyhoz. Külön köszönt mindenkinek, és megvizsgálta, hogy nem túl piszkos-e az ajtó mellett levő mosdókagyló. Nem bírta nézni a rettegést, ahogy Petra esetében sem bírta nézni, mennyire kikészíti a kislányt az apja hiánya, hiszen magát hibáztatta mindenért. Vajon, ha jobban figyel az anyjára, nem lesz rákos? Ha jobban tudja szeretni? Ezerszer feltette magának a kérdést. Melléült, és látta a nő halálra vált, könyörgő tekintetét. Mondott volna valamit, de az anyja lecsukta a szemét, néhány percre mintha elaludt volna, és utána teljesen váratlanul megint felnézett. Leát a fókusz hiánya, vagy legalábbis ismeretlen volta és az áradó félelem megijesztette, teljesen tehetetlenné tette, ugyanakkor borzasztóan sajnálta a nőt, szálni kezdte, mint a beteg kiskutyákat szokta. A karjára tette a kezét; az anyja nem mozdult, aztán mégis felnézett, homályosan, majd határozottan elhúzta a karját, a takaró alá rejtette, és kásás hangon morogta, „hagyjál már, mit akarsz?”. Lea végre otthon érezte magát, bár csalódott is, mert titokban remélte, hogy legalább a végén nem utasítják el egymást.

– Húsleves. Hoztam húsleveset. Anya, nem ennél? – kérdezte gyengéden, lenyelve minden keserűséget és azzal biztatva magát, hogy már tényleg mit várjon el ilyen állapotban. Az anyja átfordította a fejét a másik oldalra. Lea megsértődött, és el akart menni, aztán mégis maradt. A nő, aki valaha megszülte, lassan elaludt, de nyugtalan lehetett az álma, nehezen lélegzett, nyögött és dobálta a tagjait közben, amelyekről egyébként lógott a fakó bőr.

Nézte egy ideig a tarkóját, és amikor kicsit lecsendesedett az anyja álma, a folyosóról hozott magának egy pletykalapot, azt kezdte el lapozgatni.

Megnyugtatta, hogy a celebeknek is vannak nehézségeik, néha nem sikerül gyereket szülniük, elválnak vagy nem találnak párt maguknak, egyesek depressziósak vagy pénzügyi gondjaik akadnak. Viszont legalább jól néznek ki. Az egyik pornósztránnak például éppen olyan volt a haja, amelyet ő szeretett volna magának. A fiatal énekesnőnek meg a kulcscontját és a magas sarkú papucsát irigyelte meg. A negyvenes színésznőnek pedig – hát, őszintén szólva – a pasiját.

Letette az újságot, az anyja horkantgatott, megint forgolódni kezdett, nyöszörgött, ő pedig megőrült tőle. Úgy érezte, szétrobban, belülről fog szétronbanni, a szervei kirepülnek a hasából, ha ezt tovább kell néznie. Csinálja végig valaki más, és őt hagyják! Mit számít, hogy ő az egyetlen gyerek, ha egyszer semmi normális kapcsolat nincs köztük? Miért nem ül itt az apja, miért nem ül itt valaki más, aki tudja, mi a teendő, akit nem csak arra méltat ez az idegen nő, hogy azt mondja, „hagyjál már!”. Azonnal jöjjön valaki, és váltsa fel őt, és hagyják végre békén!

Kiment az udvarra, és a padon kanalazott az otthonról hozott húslevesből. Vissza akart menni, de nem tudott mozdulni. Aztán mégis felállt, de nem az osztályra indult, hanem kifele, a kórház sorompóján át, egészen egy közeli sarkon levő, újonnan megnyitott kávézóig, amit már máskor is látott a buszból. Nem műanyagszékes-megúszós hely volt, hanem rendes, kávécsészés. Belépett, és megnyugodott. Leült a sarokba, egy szendvicset, egy túrós süteményt meg egy habos kávé-t rendelt. Lassan, módszeresen fogyasztotta el, a túrót különösen élvezte, meg persze a habot. Elolvasta a híreket az újságban, és meglepődött, hogy nem messze tőle háború van, hogy a városban melleleg tüntetnek, ez eddig elkerülte a figyelmét, és hogy hatalmas botrány tört ki valamelyik kormánytag magánéletével kapcsolatban. Derűsen állapította meg, hogy, hát, ez érdekes. Amikor az utolsó falat süteményhez ért, körülnézett, az utcán egy kislány futott a testvérével, az anyukájuk kiabált nekik, hogy álljanak meg. Idős bácsi figyelte őket, egy kamaszlány pedig a mobilján beszélve várakozott a buszmegállóban. Lea hirtelen arra gondolt, hogy milyen szerencsés helyzet ez, hogy munka sincsen, Petrával sem kell lennie, hogy végre megihatja ezt a habos kávé-t. Hogy olyan, mintha jól alakulnának a dolgok. Aztán kérte a számlát.

A kertben még ücsörgött egy kicsit, aztán visszasétált. Az anyja most nyugodtan aludt, ez így sokkal tűrhetőbb volt. Azért elfordult, és elbeszélgetett a szomszéd ágyon fekvő nénivel. Később hallotta, hogy a nő, aki megszülte,

megint küszködve veszi a levegőt. Nem mert, nem akart hozzáérni, csak nézte. Legalább egy órán át nézte. Ez alatt elmúlt az a kis magabiztossága, amit a kávézás alatt megszerzett, és csak a szégyen maradt. Keresztülölte a mellkasát. Szólongatni szerette volna, de nem mert hozzá beszélni, mert ki tudja, mit gondolnak mások, és hátha zavarja őket. Meg hátha zavarja az anyját. Arra kereste a választ, hogy romolhatott el köztük a viszony ennyire, hogy meg sem meri szólítani. Hogy most, az utolsó alkalmakkor sem tud semmit mondani neki. Hogy igazából nincs is mondandója. Csak szánja, mint egy állatot, és egyetlen dologtól retteg, hogy a halálával nem múlik el a hatalma fölötte. És ahogy ezek végigfutottak az agyán, gyilkosnak érezte magát. Mintha ő maga lenne az anyja gyilkosa, mert azt kívánja, hogy legyen már vége. Haljon meg, és hagyja őt békén. Mert fullasztó a közelében lenni. A halálos ágya mellett pedig különösen fullasztó.

Megint fel kellett állnia. Egy olcsó butik állt a kórházzal szemben, kínai. Először Petrának választott szoknyát, harisnyát meg egy őszi kabátot, majd meglátott egy lila fölsőt, kicsit kivágottat, amelyik valószínűleg az első mosásig áll igazán jól. Felpробálta, és eldöntötte, hogy megveszi. A pénztárnál mégis visszaadta, mert rájött, hogy ezt most nem teheti meg. Nem vásárolhat magának, amikor az anyja haldoklik. Az ajtóból aztán visszafordult, és kifizette.

Sötétedésig téblábolt a környéken, aztán eldöntötte, hogy most már nem megy el.

Kilencre már mindenki lefeküdt a kórteremben. Lea kávéát kortyolgattott az ágy mellett, az anyja hánykolódott. Ő néha megtörölte a nő homlokát, egyébként meg várt, és amikor már majdnem elaludt ültében, kortyolt a rettenetes kávéból, amit az automatából hozott néhány perce.

Még undorítóbbnak érezte a szobában terjengő szagot, mint előző nap: ürülék, hányás, öregség és haldoklás keveréke volt ez, a szokásos kombináció. Visszatartotta a hányást. Félálomban ücsörgött, majd hirtelen addig ismeretlen erejű szorongás és félelem fogta el. Arra gondolt, a kimerültségtől lehet, legutóbb akkor érzett hasonlót, amikor az újszülött gyereket kellett ápolnia és még egyszer, mielőtt néhány napra kórházba került, mert túlhajtotta magát a munkahelyén. Egyszerre végtelen bizonytalanság vett erőt rajta, úgy érezte, a teste lebeg, és nem tud sehova sem kapcsolódni. Mintha nem érezné a gravitációt, nem lennének kontúrok, és a tárgyak elvesztenék jól ismert tulajdonságaikat: a keménységüket, tapinthatóságukat,

azt például, hogy beléjük lehet kapaszkodni. Majdnem lecsúszott a székről, kilötytente a kávé a földre, és ez alatt a pillanat alatt úgy érezte, zuhan egy végtelenül hosszú szakadékban, és vagy nem ér földet soha, vagy amint földet ér, azonnal meghal.

Rájött, hogy életében először nem tudja biztosan, az anyja mit vár tőle, és emiatt elvesztette a tájékozódó képességét. Mostanáig ezt a rettenetes betegséget végig tudta csinálni úgy, ahogy mások szokták, ahogy az anyja csinálta volna és csinálta is régebben, kivéve persze ezt az egyetlen délutáni kávézást meg ruhavásárlást, ami önmagában is szégyenletes. De most olyan holtpontra érkezett, amire nem volt receptje. Hogy a francba viselkedik az ember egy öntudatlan asszony mellett, aki történetesen az anyja, de már nem tudja közölni, hogy mit vár tőle, és hogy lehet, hogy nem tudja, mit vár tőle? Eddig mindig tudta. Akkor is, amikor távol voltak, amikor külföldön élt, mindig, és most, testközelben, egyszer csak megszűnt az elvárás. Vagy nem szűnt meg, csak ő nem érzi? Az baj, hogy nem érzi, vagy éppen jó dolog? Egy haldokló megszűntetheti az elvárásait? Lea arra gondolt, talán igen, de ez nem számít, az ő anyja már beléköltözött, nem kell élnie, hogy tudja, mit vár tőle! És mihez kezdjen most? Miért nem szólal meg az anyja, a francba' már, eligazíthatná a helyes és helytelen dolgok mibenlétéről.

Odatette a kezét a lepedőre, éppencsak hozzáért az anyja hideg, csontos, ráncos mutatóujjához. A beteg test mintha reagált volna: bár nem mozdult, Lea mégis úgy érezte, meleg kezd áradni benne. Már szándékosan megsimította a göcsörtös ujjakat. A nő légzése alig érezhetően ugyan, de mélyebbé vált. Lea közelebb húzta a székét, kezébe vette anyja melegedő tenyerét. Lágyan volt jelen, mégis feszült figyelemmel: végre nem akart elszalasztani egyetlen jelzést, egyetlen pillanatot sem. A nő most csúnya volt, különösen csúnya: feje hátracsuklott, szája tátva, nyelve elfordulva, hiányos fogsorát darabonként végig lehetett nézni, az ínye kiszáradt, a lehelete orrfacsaró. Néhány szál hajának nagy része ráhullott a párnára. Olyan védtelen volt, hogy szeretni kellett.

Az asszony ekkor tiszta erővel megszorította Lea kezét, mintha szét akarná roppantani az ujjait. Lea megijedt, de meg is örült az öntudat hirtelen jelének. Az anyja kinyitotta a szemét, és úgy tűnt, egy pontot keres, egy meghatározott pontot, valakit vagy valamit nagyon vár. Éppen, mint délután. Lea fölé hajolt, de a nő nem őt nézte, hanem a semmibe meredt, és mintha olyasmit látott volna, amit senki más. Aztán mégis a lányára for-

dította a tekintetét, de nem lehetett biztosan tudni, őt nézi-e vagy teljesen máshol jár. Rémület tükröződött a szemében. Egy újfajta, nem teljesen határozatlan rémület, olyané, aki tudja már, hogy valami elkerülhetetlenül vár rá, de nem hiszi, hogy végig tudja csinálni, ám nem teljesen tiszta tudata ellenére mindennél világosabban érzékeli, hogy elért ahhoz a határhoz, ahonnan már lehetetlen visszalépni. Lea sírni akart, de most nem lehetett. „Anya, itt vagyok”, mondta ekkor gyengéden, de határozottan, „minden rendben van! ne félj!” Úgy érezte, hosszú, vagy talán beláthatatlan ideje ez az első mondat, amit önmagából húz elő, és nem mások adják a szájába. Az anyja ekkor egyetlen pillanatra ránézett, teljes fókusszal, így tűnt legalábbis, majd már lecsukódó szemmel még egy váratlanul erőset szorított a kezén, kinyitotta a száját, és az előzőnél sokkal csendesebb álomba merült. Leát nyugalom járta át, fejét az ágyra hajtotta, nem messze az anyjától, és ő is elaludt, azzal a boldog tudattal, hogy valamiféle váratlan, eddig ismeretlen összhang mégis megadatik nekik, legalább erre az éjszakára.

Arra ébredt, hogy a vállát rázzák.

– Fél tíz van, a házirend szerint nyolcig maradhatnak a látogatók. Kérem, fáradjon ki azonnal.

Egy nagymellű, vörösre festett hajú, recés bőrű nővér állt előtte.

– De... de az anyám haldoklik. Nem hagyom itt – mondta Lea kábán és rémülten.

– Ez a házirend. Mást sem engedünk be. Miért kivételeznénk magával? Kérem, menjen, nekem más dolgom van.

– Ismerem Martos doktort, és azt mondta, maradhatok, és tegnap is maradhattam – közölte Lea éberebben, reménykedve, hogy ez a név hatni fog, mert mást nem tud bevetni. Tényleg azt hitte, ha András egyszer megengedte, hogy itt legyen, többször már nem fogják elzavarni. A nővér keresztbette a kezét óriási mellein, és még dühösebb lett, mint azelőtt, most már nem általában mindenkire, hanem kimondottan Leára.

– Én is... ismerem... Martos doktort, csak hogy ma nem ő az ügyeletes, úgyhogy lesz szíves kifáradni. Most.

– Kifáradok. De... de velem ne beszéljen így – mondta tétován, halkán, de mégis mondta, majd megjegyezte, hogy ezek után figyelni fognak-e az anyjára egyáltalán, és hogy tehetné, hogy megvédte magát, ha ilyen esetben is, amikor ez valószínűleg az anyja kárára történt. Még nem engedte el az aszszony kezét; odafordult hozzá, és elmondta neki, hogy amint tud, visszajön, minél hamarabb, ne aggódjon, majd megfogta a kardigánját, a táskáját, és kiment a kórház udvarára. A nővér végignézte a távozását.

Az udvaron már hívta is Andrást. Attól félt, hogy van nála valaki, valami nő, és most megzavarja őket, de mégis fel kellett hívnia, hátha el tudja intézni, hogy maradhasson, és egyébként is szeretne volna hallani a hangját, bár ezért önmagában sosem mert volna keresni. András hangja kedves volt, sőt, talán gyöngéd is, örült Leának. Megpróbálta rávenni a nőt, hogy menjen el hozzá, de Lea ragaszkodott ahhoz, hogy az anyjával akar maradni.

– Nem hiszem, hogy bármit is tehetnék. Amikor más az ügyeletes, be kell tartani a házirendet – mondta András – De telefonálok Mónikának, megkérdezem, amíg ideérsz.

– Mónikának hívják a nagymellű vörös csajt? Aki ismer téged? – Lea fintorgott.

– Igen. Mónikának.

– Jártál vele? – enyhe undorral, de hirtelen felbátorodva tette fel a kérdést.

– Na nem. Azt azért nem – András valószínűleg mosolygott.

– Figyelj, te a nővérekkel meg a látogatókkal is lefekszel? – Lea meglepődött, hogy igazi felháborodás van a hangjában.

– Nem, nem minddel – mondta ekkor a férfi, és elmagyarázta az utat a lakásához, tíz perc sétára volt a kórháztól, és azzal biztatta Leát, hogy onnan bármikor visszamehet az anyjához, feltéve persze, hogy a személyzet visszaengedi.

„Mónika... bazdmeg, Mónika”, morogta magában Lea, miután letette a telefont, és egy percig utálta Andrást, miközben jól érezte magát a káromkodástól, sőt, meg kellett állapítania, az utálattól is. Még az udvaron, a nagy fák között felhívta Istvánt is, és megkérdezte, hogy van Petra. A férfi kedves, megnyugtató hangját Lea évek múltán is bárhol felismerte volna, ahogy bármikor rábizta volna a saját vagy a gyereke életét.

Miután letette a telefont, elvándorolt az első fáig, és a tövébe kihányta a kávé meg a délutáni édességet. Az Istvánnal való beszélgetés olyan ismerős volt, olyan meghitt. Jó lett volna mellette lenni, mint régen, és érezni a biztonságát. András soha nem fogja úgy átölelni, András, ha vele lesz is, el fogja hagyni. Igaza volt az anyjának, amikor azt hajtogatta, hogy hiba volt elválni, és tényleg, azóta már ezerszer is megbánta. De hát ő csak beleszerelt akkor egy munkatársába, még csak nem is történt semmi, vagyis szinte semmi, de István emiatt azonnal beadta a keresetet, aztán néhány hónapra rá összejött azzal a nővel, akivel most is él. Persze, hibát követett el, nem szabadott volna szerelmesnek lennie. Ráadásul a válástól olyan büntudata lett,

hogy az új szerelmével azonnal szakított, és azóta sem járt senkivel. Hirtelen hiányzott neki István és hiányzott Zsolt is, a férfi, akivel nem mert együtt lenni.

Elindult András felé, mert nem volt jobb ötlete, és mert bele akart kapaszkodni valakibe. Jól ismerte a környéket, néhány éve errefele dolgozott, és az egyetem alatt gyakran járt ide egy barátjához. Meg Zsolt, a volt szerelme sem lakott messze innen, de ez már igazán nem számított. Összehúzta a vállán a kardigánt, a telihold megvilágította az utcát, a járdaszegélyt, a gesztenyefákat, a villanyoszlopokat. Lassan sétált, és eszébe jutott, hogy éppen ilyen idő volt, amikor Petrával vajúdott. Éjfél lehetett, amikor bementek a kórházba, egy másikba persze, megcsodálta, hogy az utcán mindent tisztán megvilágított a Hold és a lámpák fénye, persze csak akkor, amikor nem fáj, mert nagyjából tíz lépésenként meg kellett állnia, és akkor minden elsötétült, egyetlen szürke színné olvadt, majd sötéten és vörösen kavargott, aztán egyszer csak újra kitisztult, és lassan indultak tovább. István végig mellette volt, fogta a kezét, a fájásnál átölelte, és ringatta, majd segített továbbmenni. Olyan kedvesen biztatta, elrejtve a saját félelmét... ezt soha nem fogja elfelejteni neki. Bárcsak itt lenne. Bárcsak ne történt volna meg az a hülye válás, az a hülye szerelem. Bárcsak otthagyná azt a nőt, és visszajönné hozzá, és minden a régi lenne. Kicsit unalmas, de megnyugtató és biztos.

Leült egy kerítés padkájára, maga mellé tette a táskáját, és a kezébe temette az arcát. Hogy dobhatta el a biztonságos életét, és hogy hozhatta Petrát ilyen szörnyű helyzetbe, hogy elválnak a szülei? Miért nem tud boldogabb lenni, amikor a lányának kiegyensúlyozott anyára volna szüksége? Miért nem tudja rendbe tenni az életét legalább azok kedvéért, akik fontosak neki? A gyomrát csavarta a büntudat, míg a betonra nőtt mohát kapargatta maga mellett.

Talán szembe kellene nézni azzal, hogy István nincs, már három éve nincs, és Zsolt sincs, nem is volt soha, és most az anyja is meg fog halni. A rohadt életbe. A rohadt kurva életbe. Sírni akart, de nem ment. Sikítani szeretett volna, de félt, hogy meghallják, és rendőrt hívnak, vagy csak szólnak a lakók, esetleg megkérdezik, mi baja. Nem is tudta pontosan a választ, csak azt, hogy fáj. Bassza meg, fáj, mint az állat, annyira, és nem érti, eddig hogy úszta meg. Megpusztul a fájdalomtól, szétfeszíti, és nem tud mit tenni. Görcsbe rántja a gyomrát, meggörnyeszi a hátát. Vége. Nem tud tovább ellenállni. Pedig hogy megtanulta. Mintha örökké ezt csinálta volna, menekült, egyre

gyorsabban és egyre hatékonyabban menekült, csak ne érezze, milyen rossz. Most nem megy. Itt pusztul el. Ez elől már nem lehet menekülni. Sehova se tud menni, és senkitől sem tud segítséget kérni. Úgy érezte, nem bírja ki. Meg fog halni. Nem bírja ki, hogy Istvánt elvesztette, Zsoltot elvesztette, és az anyját is el kell veszítenie. És egyszerre érezte az egészet, az összes fájdalmat, amit addig távol tartott, és most mintha gombócba sűrítve jönne föl a torkán, hogy aztán megfulladjon tőle.

Fuldokolni, majd öklendezni kezdett, de nem jött ki semmi a gyomrából. Könny futotta el a szemét, az orra megtelt, és egy ideig nem kapott levegőt. Köhögött, és közben eszébe jutott, hogy gyerekkorában mindig azért imádkozott, hogy előbb haljon meg, mint az anyja, csak hogy ne kelljen végignéznie a számára legkedvesebb lény halálát, és ne kelljen elviselni, hogy nélküle él. Ha most megfulladna, vagy bárhogy máshogy sikerülne meghalnia, még elérhetné ezt. De sajnos Petra miatt nem lehet. A lánya kedvéért ki kell bírnia a válását, az elvesztett szerelmeket, a halált, mindent. Ha nem lenne lánya, talán rövidre zárhatná a dolgot. Hogy mindenki bassza már meg, a rohadt életbe!

Felállt a kerítéspadkáról, vállára vette a táskáját, nyúzottnak, piszkosnak és rondának érezte magát, és tudta, hogy nemcsak most érzi így, hanem már évek óta. Még az új pólóját sem vette föl. András érdeklődése misztérium volt, valamiféle lufi, amiről tudta, hogy ki fog pukkanni. Normális férfinak hogyan is tetszhetne egy olyan idegroncs, mint ő? Igaz persze, hogy András nem normális, ez már kiderült, és ez talán az egyetlen biztató jel. Eszébe jutott, ahogy a férfi előző reggel megcsókolta, pedig akkor sem volt jobb állapotban. Persze, valószínűleg csak a hosszú műszak miatt kavarodtak össze az érzései, vagy nem talált mást, éppen ő volt kéznél. Nem Mónika például. Lehet pedig, hogy akkor most nem küldte volna haza. Talán ha András nem őt csókolja meg tegnap, hanem a nővért, még mindig az anyja mellett ülhetne. És akkor nem lehetne Andrással, de az anyjával igen.

Az utcán nem járt senki, és Lea nem értette, hogy lehet minden ilyen nyugodt, a fák, a gesztenyevirágok, az udvarok, a kőlépcsők és kőoroszlánok, amikor benne teljes a káosz. Arra gondolt, megigazítja a haját András miatt, majd mégsem tette, mert rájött, hogy mindegy, sehogy sem tud jól kinézni, teljesen fölösleges minden próbálkozás. Befordult a férfi utcájába, megnézte a számozást, megállapította, hogy még három háztömb, és odaér. Már látta a régi épületet. Az erkélyhez tartozó lakásban égett a villany, Lea úgy gondol-

ta, ez lehet Andrásé. Ekkor döbbsent rá, mennyire vágyik a férfire. Semmit nem tud róla, így ismeretlenül kívánja Andrást azzal a temérdek szenvedéssel együtt, ami minden bizonnyal együtt jár vele.

Remegett, amikor megnyomta a kapucsengőt, a lépcsóházban vissza akart fordulni, sőt, még akkor is, amikor András ajtót nyitott neki. A férfi megcsókolta, de ő eltolta magától.

– Piszkos vagyok, András, és izzadt.

András bevezette a fürdőszobába, és magára hagyta. Lea nem tudta, mihez kezdjen. Nem mert lezuhanyozni, csak magára zárta az ajtót, és megmosta a hónalját, a nyakát, a mellét és az arcát, majd a kéztörülővel megtörölközött. Mégis igazított a haján, és egy kicsit jobban érezte magát. Kilépett, András épp a konyhában rendezgetett valamit. Lea óvatosan odament.

Remélte, hogy nem zavar.

– Sikerült beszélni Mónikával? – kérdezte csendesesen.

András a mosogató feletti szekrényből vett elő éppen két feles poharat, telefonja a konyhapulton feküdt. Pálinkát emelt le a szekrény melletti polcra, és töltött mindkettőjüknek.

– Légy szíves, ezt most egy lendülettel.

Lea lehúzta, majd eszébe jutott, hogy semmi sincs a gyomrában.

– András, adj enni, rosszul vagyok.

A férfi kiflit vett elő, vaját meg sonkát, letette a pult melletti kisasztalra. Nem készítette el, hagyta, hogy Lea csinálja meg magának. Mellérakta a pálinkásüveget és a poharakat is. A nő enni kezdett, és másfél kifli elfogyasztása után nézett csak föl.

– Az a marha Németh az ügyeletes – mondta ekkor András, közben Lea felemelte az újra töltött feles poharat. – Szerelmes a szabályokba. Mónikánál protekcióval annyit tudtam elintézni, hogy Gyuszi bát beengedik anyáéhoz. Bár így este nem biztos, hogy átmegy...

Lea értetlenül nézett.

– Kit?

– Hát Gyuszi bát. Tudod...

Lea arckifejezése nem változott.

– Nem tudtad, hogy az anyád pasizik?

A nő visszatette a poharát az asztalra, néhány csöpp pálinka kilöttyent a lendülettől.

– Mi van?

– Egyébként figyelsz a körülötted levő dolgokra? – András szórakozottan töltött még magának, majd a konyhaszekrény felé fordult, és elővett egy

zacskó sósmogyorót. Tálkába öntötte, és kettejük közé rakta. Lea nem mozgott. – Szóval az öregről nem mesélt?

– Ugye szórakozol velem?

– Mióta is jár kezelésre? – András tömte magába a mogyorót, Lea meg arra gondolt, biztos tiszta só a szája.

– Nyolc és fél hónapja.

– Na, akkor kábé azóta. Gyuszi bá vastagbeles. És általában ugyanakkor kezeltük őket, nagyjából kéthetente. Véletlen, de sokan vannak így, akik régóta járnak. Külön társaságuk van már a kórházban. Egyébként nem vettem volna észre, ha a nővérek nem szólnak. Vagyis, egy ideig nem vettem volna észre magamtól. De amikor másodszorra mentem oda hozzá úgy, hogy Gyuszi bá az ágya mellett ült az infúziós oszlopával, amit magával húzott, akkor már gyanús lett. Anyád feküdt, és együtt folyt le nekik a kemó. A nővérek azt mondják, mindig mellette van, ha te elmégy. Fogja a kezét, és beszélgetnek. Azt hiszem, most már csak Gyuszi bá beszél.

Lea remegett.

– Ki a franc ez a Gyuszi bá? Hogy kerül oda? Mi ez az egész?

András vállat vont.

– Azt hiszem, asztalos volt. Talán egy szabolcsi faluból jár fel, de nem emlékszem. Nem nagyon van erre időm.

– Egy asztalos? A nagydoktor anyámmal? Flörtöl a kórházban az infúziós oszlopok között? Kivezetett végbéllel? – villogó szemmel nézett Andrára.

András szórakozottan mosolygott.

– Most ez mit számít? Anyádnak meg gyakran le kell csapolni a hasát, mert úgy néz ki, mint egy hetvenéves, hét hónapos terhes. És? Lea, azt hittem, ezen már túl vagy!

– Anyám soha nem állt szóba senkivel két diploma alatt! – Remegő kézzel nyúlt a mogyoróért, a tenyerébe vett néhány szemet, és a másik kezével dörzsölgette úgy, hogy az egész keze tiszta zsír lett. Úgy érezte, hogy az anyja elárulta őt. Ha neki megengedi, amit most magának megengedett, talán minden másképp alakul. – Engem is megvetett, ha véletlenül szóba álltam ilyenekkel. Ezt miért nem mondta nekem? – hisztérikus lett a hangja – Miért nem szólt nekem senki Gyuszi báról? Hogy hallgathatta el előlem? – András közelebb tolta hozzá a pálinkás poharat.

– De miért kellett volna elmondania? Egyébként az is lehet, hogy félt a reakcióidtól.

– Anyám? Anyám nem. Anyám tőlem soha nem félt. Én féltem tőle... – és remegni kezdett, hiába próbálta, nem tudta megállítani.

András ivott egy kicsit, és tovább ette a mogyorót. Szórakozottan motyogott maga elé.

– Hát én ehhez nem értek. De azt hiszem, az emberek néha megfélemlítik egymást. Van ilyen.

– András, nekem három diplomát kellett szereznem, az anyám mégsem fogadott el soha. A volt férjemnek két doktorija van, ő megfelelt, az én bűnöm volt, hogy elhagytam. Most mi a franc ez a Gyuszi-bázás? Milyen szerelem ez? Komolyan, miről beszélsz? – az elfojtani próbált hisztéria artikulálatlan hangján kiabált.

András várt egy kicsit. Figyelte Leát, ahogy megint a pálinkáért nyúl, de még mindig reszkető kézzel, és végül úgy dönt, hogy mégsem issza meg, mert biztos kilöttyintené.

– Lehet, hogy arról beszélek, hogy anyád él, te meg halott vagy – mondta aztán halkán, sóhajtva egyet, és megvonva a vállát.

Lea hangtalanul zokogni kezdett. Kezébe temette az arcát, hogy senki se lássa, hogy elbújhasson, hogy a taknyát le tudja törölni az ujjjaival feltűnés nélkül. Rázkódott a válla, utálta magát, utálta az életét, és nem tudta, mit keres itt. Hirtelen felállt, besietett a fürdőszobába, hideg vizet fröcskölt az arcára és a tükörre, majd megnézte magát, és a saját árnyékát látta. Elborzadt. Kilépett a fürdőből, és a bejárati ajtóhoz ment, vállára vette a táskáját.

– Nem maradok. Így nem maradhatok. Visszamegyek... bocsn... köszi, és szia.

András szomorúan, de beletörődően nézte.

– Jó, csak még ígérj meg valamit – Lea kérdően nézett rá. – Nem szerzel több diplomát, hanem veszel egy normális nadrágot.

A nő megnézte a nadrágját. A szokásos fekete volt rajta. Kicsit kopott, néhány éves, de azt hitte, elmegy.

– Nem tetszik? – megszeppenten kérdezte.

– Levehetjük – vont vállat András.

Lea szipogott, mint egy kislány.

Leemelte a válláról a táskát.

Amikor András közelített hozzá, és hátrasimította a haját az arcából, Lea azt hitte, azt remélte, a férfi most meggyógyítja gyengéd szerelmével. Bár félt, hogy ez a szerelem nem tart majd sokáig, úgy gondolta, elég, hogy most van. Arra számított, hogy a férfi végigcsokolja minden testrészét, és kedvese, óvatossága és figyelme gyógyír lesz mindarra, ami az elmúlt órákban

rázuhan: az anyja haldoklására, a válás miatti elviselhetetlen fájdalomra, a büntudatára. Így szokott ez lenni. Így van a mesékben is.

András ehelyett csókolózás közben hátrafeszítette a nő kezét, a fejét pedig a hajánál fogva hátrahúzta. Ilyet, úgy emlékezett, még nem csináltak vele, ezt még senki nem engedte meg magának vele szemben. Ő ennél kifinomultabb, érzékenyebb, ezt nem hagyhatja, védekeznie kell, erre gondolt, de a fel sem fogott szerelme a rettegés, a felháborodás és kiszolgáltatottság érzésével együtt nőtt. Mikor a férfi a falhoz nyomta, és durván tépte le róla a ruhát, Lea meglepődve állapította meg, hogy nem tört össze. Mégsincs porcelánból, nem fújja el a leggyengébb szél, ha egyszer elé mer már állni. Amikor pedig András az ágyhoz húzta, rántotta a csuklójánál fogva, a nő egy pillanatra úgy érezte, nemhogy kibírja, hanem visszatükrözi a másik félelmetes erejét.

Meztelenül feküdt, és a férfi teljesen átlényegült már a számára, nem egy másik emberként, hanem egy artikulátlan másik testként érzékelte, a világmindenség központjaként, az egyetlen létezőként, aki felette és körülötte lüktet. Durván, fájdalmasan és otthonosan leszorította a karját, a lábát, a medencéjét. Lea tudta, hogy síkíthatna, vagy kérlelhetné, hogy ne, ezt ne, de valójában biztonságban érezte magát annak ellenére, hogy félt. De tőle el tudta fogadni ezt a félelmet.

Nem tudta pontosan, mi jön, és azt sem, fel van-e készülve rá. De az biztos volt, hogy meg kell történnie, nem lehet várni, nincs már olyan, hogy úgy marad, ahogy volt, és ott marad, ahol volt. Épphogy csak fészkelődni tudott, mozogni rendesen nem, a teste középpontjától a bőre felületéig mindenütt átfogta és lefogta őt az a hatalmas, erős, félelmetes, édes test, amelyiknek ki volt szolgáltatva, amelyik azt csinált vele, amit akart, amelyik egyszerre éltette és bántotta őt a kiszámíthatatlan, veszélyes szerelmével. Elhelyezkedett, nem mozdult többet, a másik még jobban ráfeszült, és a szorítása egy pillanatra olyan volt, mint egy simogatás, amelyet akár ütés is követhet. Az a néhány pillanat, amikor még semmi nem történt, de már biztosan tudta, hogy csak egy egész kicsi idő kérdése, még inkább fokozta a vágyát és a rettegését.

Ekkor jött az első lökés; mint egy örvény szaladt végig a testén, és fájdalomában felsikított. A következőnél is kiáltott, artikulátlan, vinnyogó sikoly volt ez, és nem tudta, hogy meghallották-e. Egy idő után hörgésre váltott, de a teste nem vált érzéketlenné: minden lökésre ugyanazzal az erővel válaszolt, amit kapott, a fájdalom minden testrészében és minden sejtjében tovább mozgott, mintha információ lenne, valamiféle alapanyag, ami ott marad örökre, és az élete további részében, amennyiben lesz ilyen, hordoznia kell, és valamit kezdeni vele. Megpróbált mozogni, ösztönösen felcsapta a lábát,

a lábfejjével kalimpált, de a rettenetes, imádott erő azt is szorította. Annyira fájt már mindene, hogy úgy érezte, ezt nem fogja kibírni, nem tudja kivárni, hogy ennek vége legyen.

A lökés ekkor abbamaradt, a teste viszont nem szabadult. Érezte, hogy a másik körülveszi, de most nem mozdult. Azt hitte, örülni fog a szünetnek, de remegett. A vágótól remegett, még akarta azt, amibe az előbb majdnem belehalt; hirtelen biztosan tudta, hogy abba halna bele, ha nem érezné többet. Most már magától is megijedt, nem csak a másiktól. Rémisztő volt a saját dühének, félelmének és a szerelmének az ereje. Attól félt, hogy szétrobban tőle, szétrobbantja magát, vagy a másikat, vagy mindkettejüket, hiszen gyűlöli, hogy ezt tette vele, hogy ilyen függésre kényszerítette, hogy ennyire hozzá kell tartoznia, hogy szét tudná verni, ha nem szorítaná ennyire.

Mozgolódní akart, de ekkor megint szétfeszítette a fájdalom, amely továbbra is egyetlen pontból indulva az ujjbegyét és a füle hajlatát is elérte. Az idő teljesen elveszett a számára, a szorítás és a fájdalom olyan örvénybe sodorta, amelyben már sehogyan sem találta magát. Egyetlen egy részlete, érzete, gondolata sem volt sajátos, egyéni, csak rá jellemző. Ő maga volt a semmi. Vagy a minden. Mégis biztosan nem ő.

Csak legyen már vége, csak legyen már vége, ezt ismételtette magában. Nem volt több ereje ellentartani, mozogni próbálni, és végtelenül szeretett volna meghalni ebben a gyönyörben. Ez maga lenne a teljes katarzis, úgy érezte, de ekkor a fájdalom még félelmetesebb erővel szorította össze, és már nem tudta, hogy hol a halál, hol az élet, melyik melyik, de mindennél erősebben kívánta, hogy vége legyen valamelyiknek.

Alig kapott levegőt, fuldokolt, majd érezte, hogy a vállát nyomja valami, a másik nyomja, és hallotta az ő hangját, a nyögését, a fújtatását, a hörgését, és akkor kezdett megszűnni minden, mintha bezárult volna a világ, mintha lassan kezdene elválni a testétől, talán ez a vége, ez a halál, futott még egyszer át rajta, majd hirtelen ellazult mindene, engedett a szorítás, elengedte, képes volt elengedni őt, az a szemét már nem szorította, nem tartotta biztonságban magába zárva, hanem magához húzta, megsimogatta a haját, és a mellkasára fektette. Érezte a szívverését, a bőrét, a zihálását, „szia, kedves”, ezt is mondta, és már élesen hallotta a hangját, a drága hangját, ő pedig csak lapult a mellkasán, és egy idő után sírni kezdett.

Amikor elhalkult, szipogott még egy kicsit, és elaludt.

A telefonja csörgésére ébredt.

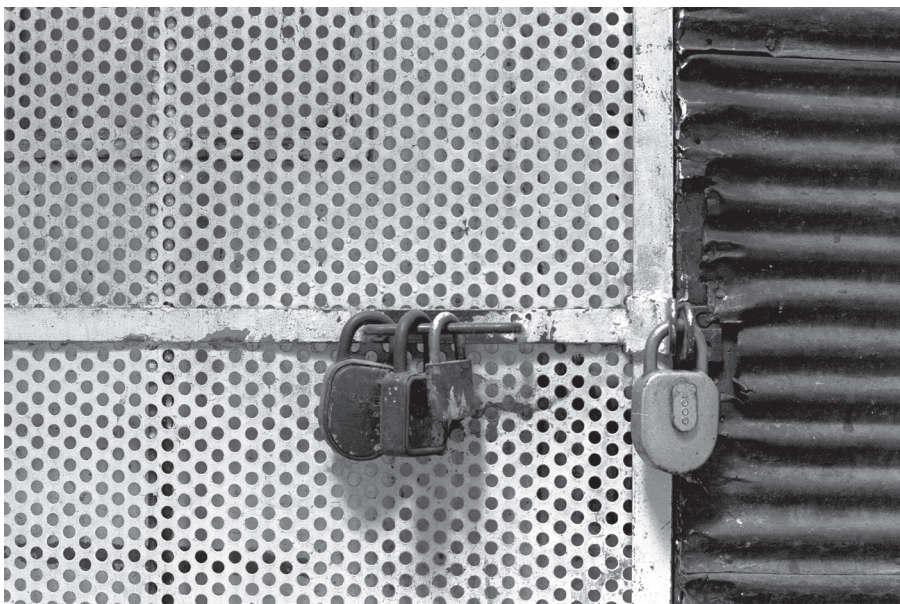
Azonnal felpattant, és rohant a táskájához.

Mónika hívta.

Mondta, hogy az anyja meghalt, és bár késő este már nem szoktak emiatt telefonálni, Martos doktorra való tekintettel most megteszi.

Be lehet menni.

Lea letette a telefont, András már ült az ágyon, kitalálta, hogy mi történt. A nő melléhúzódot, és megcsókolta. Egyszerűen nem jutott más az eszébe. András még átölelte, úgy, meztelenül, Lea hagyta, de nem vágyott most erre a gyengédségre. Előkereste a lila kínai felsőjét, mert a fekete már izzadt volt, és a férfi egyébként is elszakította. Felöltözött, még egyszer csókolóztak, aztán elindult. Ment megnézni az anyja holttestét.

© Fortepan, Makovecz Benjámín

Cé cé cé pé

(RÉSZLETEK)

(9.1)

(K) néhány nappal a Falomlás előtt repült Berlinbe. Schönefeld, Kelet-Berlin. Többször járt Berlinben, először tizenhárom éves korában, csereüdültésen, németül tanulni. Hogy valami ragadjon rá a németből. Kelet, szovjet zóna, pár évvel azelőtt húzták föl a falat a város közepén. Három évvel azelőtt. Előbb szögesdróthálót húztak keresztül a városon, aztán azt elbontották, és két sor betonfalat telepítettek a szovjet zóna határára.

(4.1)

A cseregyerek nagydarab, csontos prolifiú Karl-Marx-Stadtból, négy-öt napig (K)-éknál lakott, nemigen lehetett érteni, amit beszélt. Nem beszélt sokat, gyakorlatilag meg se szólalt, nem mosolygott, nem akart semmit, nem nézett senki szemébe, ha szóltak hozzá, picit elfordította a fejét. És sebesen pislogott hozzá. Mintha inkább fülelne, mint nézne. Úgy nézett, hogy hallgatott.

(0.5)

A családban többé-kevésbé mindenki beszélt németül. Kivéve (K) nagymamáját, aki, ha meghallotta, hogy németre váltanak előtte, egyszerűen kiment a szobából. Fömlállt, szó nélkül kiment. Semmi cirkusz. (K) nagypapja németül számolt, énekelgetett magában, és lelkesedett Hitlerért. Állítólag lelkesen hallgatta a rádióban Hitler beszédeit. Legalábbis a háború előtt. A háború vége felé már nem.

(0.6)

Urak, van ilyen. Van, van. Már nincs. A kommunizmusban még volt, legalábbis az elején. (K) anyja meg a nővére, budai úrilányok, két hibátlan

darab, eltéveszthetetlen gesztusokkal. Tartás, hanghordozás. Fennhordott orr. Nem nagyon fenn, mondhatni, hogy a helyén. Néha kissé följebb a kelletténél – de azt azért pontosan tudták, mi a *kellet*. Összevillan a szemük, apró, gúnyos mosoly, azonnal megtalálják a hangot bárkivel. Akivel akarják. Akivel kell, az úgynevezett egyszerű emberekkel is. Akivel nem fontos, azon átnéznek, az egyszerűen nincs is. Nem létezik. Tudnak bridzselni, németül, belépni bármiféle emberekkel teli terembe, nejlonharisnyát szexisen fölhúzni. Főzni. Nem mindent. Nem tudnak mindent.

(0.7)

Nem tudnak főzni mindent. Tudnak bógózni, de csak egyedül, ha jól be-zárkóznak a szobájukba. Klimpírozni bármely pianínón, korcsolyával csinos nyolcasokat írni, tárgyalni, társalogni, és ez már szinte minden. Lehet, hogy mindent tudnak? Egyik jól főz, a másik rosszul, de az is még elég jó. Két-három tuti sütemény. Cigiznek. Tudják az illetet. Nem rosszak, de nem túl jók, nem panaszkodnak, van stabil ízlésük, autentikusak és képmutatók, nem prúd, gyors, okos, üresfejű, önfejű nők. (K) anyja, meg annak a nővére, Lonci. Könnyen veszik.

(1.1)

A legnehezebbet is könnyen veszik, legalábbis te úgy fogod látni. Olykor kibillen az ízlés, mint magas sarkú cipőben a boka, akkor is, ha a gazdája halálbiztosan lépked benne. Osztályuk és korosztályuk mintapéldányai, akik tévedhetetlenül, megtéveszthetetlenül bemérik hajszálpontosan, ki hova tartozik, hogy von Haus aus miként van eleresztve. Egymásra pillantanak, egyetlen villanás, apró, cinkos mosoly, ennyi. Közben meg a nyomasztó, megalázó szegénység. Grízes tészta. Mákos tészta az ebéd, nem elég mákkal. Nem elég porcukorral. Kiereszted a csapot, hogy megfelelően hideg legyen a víz. Káposztás cvekedli lesz már megint. Eszed, baszd meg, a grízes tésztát már megint, ezüst eszcájggal. Eszed, nem eszed. Azzal eszed, ami van. Turkálsz benne. Nem kapsz mást, ilyen a kommunizmus.

(0.8)

Kommunizmus van, ez (K) számára a hétfői vagy a csütörtöki bridzspartik előtti családi beszélgetésekből derült ki. Vagyis hát semmi nem derült ki. Már az is, vagy az se, hogy egyáltalában valami van, úgy érte, hogy kommunizmus van vagy nincs. Jönnek a vendégek nagy zajjal, hangosan és egyszerre beszél mindenki, izgatottak, túlzottan is vidámak, most kicsit lerázták ma-

gukról a fáradtságukat. Az ólmos szürkeséget. Hát igen, a kommunizmust, akármit is jelentsen az. De mit jelent? Ül a fotelben Miki és Loli, és hevesen komcsiznak. A rendszer meg a kommunisták, így meg úgy, 'hú, de finom a pogácsa, Ilonka néni!' 'Isteni ez a pogácsa', közli Miki bácsi, és próbál kezét csókolni (K) nagymamájának, de az nem engedi. Átülnek a kártyaasztalhoz, (K) meg a testvére kapnak egy korty szürkebarátot, nézhetik még egy darabig a licitet. Miki emelt hangon beszél, amikor a zsidó főnökét említi, valamennyire lehalkítja magát. Lolcsi is a zsidó főnökét emlegeti, hogy az mennyire egy rendes fickó. És milyen jóképű! Ez többször is elhangzik, Loli nevet, Miki arca ilyenkor elkomorul, percekig nem szólal meg. 'Szerintem volt valami a Loli néni meg a főnöke közt', közli (K) húga (K)-val. (K) nem érti. 'Hogyyogy valami?' 'Hát valami!'

(3.1)

'Honvágym van', jelenti be a hatos villamoson Buda felé (K) anyja (K)-nak. Közben nem néz a fiára. Sose mondta ki azt, hogy Rudas László utca. Vagy Lenin körút. Marx tér, Rózsa Ferenc utca, November hetedike tér, Népköztársaság útja, ez komcsi, ezeket nem is lehet kimondani. Nem az, hogy nem mondta ki, hanem kizárólag a régi nevüket mondta. Fura, de (K) arra nem emlékszik, hogy az apja hogy oldotta meg ezt, mondta-e vagy nem. Ha mondta, semmiképp nem azzal az intonációval, ahogy (K) anyja. Közömbösen beszélt, mint aki rég feladta. Régóta, eleve feladta az egészet.

(1.18)

Egy összességében rózsaszínű nő, hangosan beszél, sivít nevetés közben. Hisztizik, ez (K) anyjának a szava. 'Mit hisztizik össze itt ez a Margit!' (K) ül a szőnyegen, igyekszik belesni a Margit szoknyája alá. A nő fölnyalábolja (K)-t, fogja a karját, magához szorítja, eltolja, nézegeti, ilyesmire mondják, hogy gyönyörködve. Ott a férje is, egy idegen ember, mindenestre (K) nem ismeri, valaki oda nem tartozó van még a lakásukban. (K) apja mosolyog, de mintha mégsem annyira tetszene neki ez az egész. Vagy micsoda. Vagy tetszik neki? A barátnője volt valamikor, és a nő most mindenképp élvezi a helyzetet. Rózsaszín, bolyhos sapkát hord, forgatja a fejét, forognak a bolyhai, folyton nevetgél, beszél, (K)-t fogdossa. Amitől (K) úgy érzi, mintha bedugult volna a füle. Édeskésen izzadságszagú, puha a melle. Bizonyos értelemben pedig kemény. (K) a szőnyegen játszik, lehasal, próbál a szoknyája alá nézni. Úgy ült a nő, szétnyílt combokkal, hagyta, hogy (K) belásson neki. Ronda rózsaszínű harisnyatartó, (K)-nak legalábbis nem tetszett.

(1.32)

Az apja a fotelben ülve olvas. Mackógatya van rajta. Méregzöld a színe. Hazajön, leveszi az utcai ruháját, összehajtogatja, a szekrénybe pakolja. Eladták az orszózépet. Valami történt, eladták, elajándékozták, megszabadultak tőle, (K) nem emlékszik, hogyan. Mennek ki a meccsre. Indulnak, az apjával megy, föl kell vennie a sapkát. Fradi-pálya, nagy tömeg, csupa férfi, kalapban. Nőket nem lát. Soha nem látni lányokat a pálya szélén, amikor fociznak, ezt nem egészen érti. Tetszene a lányoknak, ahogy játszik, de hát nem nézik. A Tom Jonest olvassa az apja, Világirodalom Remekei sorozat, bugyiszínek. Megérkezik, kipakolja a táskáját, előveszi a könyveket. Ivanhoe, Monte Christo, Bűn és bűnhődés. Ül, olvas. Mond ezt-azt, de nem mondja meg. Nem úgy mondja, nem jön át. Nem mintha (K) tudná, hogy kellene az apjának megmondania, hogy az átmenjen. Rábízta? De mit? Mi az, amit rábíz? Kezden valamit magával, de ahhoz előbb még el kéne *kezdenie* valamit, vagy nem? Egy lánnyal kezdeni valamit. Más emberekkel. Ha be kell vonulnia, akkor mit csináljon. Nem mondott semmit, és (K) nem kérdezte.

(4.30)

Nézegeti a Playboyban a meztelen nőket, és dörzsöli magát. Elélvez, kezdi előlről. Beviszi magával a vécébe a Playboyt, lehajtja az ülőke fedelét. Estélyi ruhás nő, a ruha elöl kigombolva, a melle szabadon, két ujjá közé csípve tartja az előtte álló szmokingos férfi kibontott nyakkendőjét. Kissé hátrahajol, mosolyog. Nem arra néz, aki nézi. Gyönyörű a melle.

(4.2)

Egykor Chemnitz, most Karl-Marx-Stadt, német város Szászországban. Vagyis most Chemnitz, akkor Karl-Marx-Stadt, de ez a most akkor van, hatvannégyben. A cseregyerek, aki (K)-éknál lakott négy-öt napig, német kisfiú, szász akcentussal beszélt, senki nem értett belőle semmit. (K) apja se, még az essen rokonok se. Nem sokat beszélt, elkezdte, azonnal abbahagyta, közben nem nézett senkire. (K) unokabátyja a német feleségével a Margitszigeti Nagyszállóban laktak, ment az egész család fagyaltozni a Lukácsba. Körbeültek egy kisasztalt, és akkor az lett volna az ügymenet, hogy németül beszélgetnek, a rokonok, a fiú, (K) anyja meg (K). (K) nem tudott németül. Beszélni tudott, némi nyelvtan meg szókincs, mondta, amit mondott, ami eszébe jutott, de aztán abból nem lett semmi. Vagy nem sok. Az unokabátyja felesége meg se szólalt. Gut, danke, nein, igazából egy szót se szólt senki.' Nem értem, amit beszél', súgja a nő halkán németül (K) anyjának, és a szeme

sarkából a fiúra pillant. (K) meg a nő mellét nézi. Hallgattak, kanalazták a fagylaltot, (K) bámulta az unokabátyja német feleségének a mellét, jól elvult vele. A nő folyton morgott valamiért a férjére, nem tetszett neki semmi, a fagylaltot is otthagya. A német fiú viszont buzgón kanalazott, látszott rajta, mennyire ízlik neki. Csokoládé, málna, citrom vagy eper, üdvözült pofával ette, csöppet sem törődött azzal, hogy beszélnek-e hozzá vagy nem, primán elvult ő is. Nem beszélt, hanem evett. (K) is. Ették a fagylaltot, finom volt, sokkal jobb, mint bármi. Mint például németül karattyolni. Isteni a fagy, gondolta (K). Mondta is. A német kölcsönös névmás einander, jelentése megfelel a magyar egymás kölcsönös névmásnak.

(4.3)

Mondjuk az unokabátyja német feleségének a mellét megfogni még jobb lett volna, gondolta. De nem mondta. Illetve hát kinek mondta volna. A kölcsönös névmás helyett gyakran a többes számú visszaható névmást használjuk (uns, euch, sich): Wir begrüßten einander. Wir begrüßten uns, üdvözöltük egymást. Sie zanken miteinander. Sie zanken sich, veszekednek egymással.

© Fortepan, Makovecz Benjámin

Zalán Tibor

SZABADULÁS-TAN

Kilépne De csak rándul A lát
hatatlan kötelek megfeszül
nek A rácsok belül vannak Az
agyon A májon A tudón A
vesén A lépen A herén Ép
ülve rájuk Bármiféle ráng
atózás fölösleges Csak a
fájdalom érzetét erősít
i fel Az meg minek Nem léphet

ki Tanácsos a bentlét lakáj
osságát kitapasztalni Mond
hatni akár gyávaságnak is
De aki már elég mértékben
volt bátor Volt néha hős Az már
elunja a gyengék handaban
dázók elvárásait A kí
gyó akadálytalanul surran
föl a lágy szervek között Föl föl

fröcsköli mérgét a vér éhes
csatornáiba Meghalni any
nyi mint elmenni kicsit A hús
lüktető falai közé fröcs

köl a méreg De a kígyó is
a méreg foglya Tapasztalat
Nem kifizetődő megölni
azt akiben vagyunk Nagyon nem
S a kígyó visszavonja mérgét

Jó választás a hős ha narrá
torként alkalmazták Ha nem hát
unalomba fullad A test mozd
ulatlan és vár Hogy az agyról
Hogy a májról Hogy a heréről
Hogy a veséről Hogy a lépről
De ha így van mi lesz a szívvel
A rácsokon át szabadulás
mégiscsak a szív sztereotíp

lájja A szamár kóróba
fojtja bánatát Üvegşamár
Ezüst füvet zabál és ettől
ezüst a pofája Szekerce
csattogása a folyón túlról
Tüzelőt vágnak Vesztőhelyet
ácsolnak Istennek házat Ház
nak keresztet melyre fölfeszít
hető a Kifejezhetetlen

A nagy lépés nem segít A kis
lépés elvon és akadályoz
A rács törhetetlen Örök mint
a teremtés értelme Értel
mezhetetlensége Meztelen
sége A szabadság perverz ön
fitogtatása a Lénynek Mint
a hajnali eső Mint részeg
ek és költők zenéje Átbuk

ik a rácson a virág Szabad
bár a föld foglya Kísérlet vagy
kísértet legfeljebb ebben a
szűkre zárt létben Aki nem szab
adulni vágy hanem maradni
A fogság a szabadság egyik
körülírható formája eb
ben a helyzetben Alszol kérde
zi De hallgat a rácson túli

De csak rándul Teste körülír
atlan Kilépése így remény
telen Ahogy ide került úgy
már nem kerülhet el innen A
lét Az agy A máj A tüdő A
vese A lép A here A köt
elek megfeszülnek Hiába
láthatatlanok Akár egy szi
bériai vonatkozás A

sínek a rácsonnál véget ér
nek Mégsem képzelhető el így
az utazás Valami folyó
vagy folyam A lábjegyzetekbe
kerülés körülményeskedés
e Más is látja másban a puszt
ulás szándékát Nyegle vállrán
dulás a déli verőfényben
Olvassa más Másik olvasat

Kiss Noémi

Gyimes

A CSÁNGÓK FALVAIBAN A KELETI-KÁRPÁTOKBAN

Pontosan húsz évvel ezelőtt jártam először a Gyimes völgyében, a csángók szórvány falvaiban. Egy egész nap és egész éjjel tartott a vonatút, holott a távolság néhány száz kilométer. Budapestről Debrecenbe még kényelmesen átizzadt, repedt, ragadós zöld műbőr ülésen utaztunk, aztán a román határtól állva mentünk Kolozsvárra néprajzos kollégámmal, Ilyés Zoltánnal. A kalauz akkoriban egy helyet több embernek is eladott, egészen

pontosan egy négytagú családnak és nekem ugyanoda szolt a feláras helyjegyünk. Így a kocsi telített, sárga toalettjének dőlve tartottam a „vágott” Erdélybe, amiről gyerekkoromban annyit halottam máramarosi nagyszüleimtől.

Befogtam az orrom. A csíki táj gyönyörű volt.

Csíkszeredától aztán a Moldvába vezető vasúton tettük meg az utolsó harminc kilométert. Gyimes közigazgatásilag Hargita (Gyimesfelsőlok – Lunca de Sus, Gyimesközéplak – Lunca de Jos) és Bákó (Bacău) megyéhez (Ghimeș-Făget) tartozik, a Tatros-folyó legfelső völgyzakasza szeli át. Önálló néprajzi és nyelvi tájegység. Határközeli elhelyezkedése miatt számos moldvai román kulturális hatás érte, ezért a Pogányhavas kistérségbe sorolódik. Soha nem volt szintiszta magyar forrás ez a vidék, vagyis semmiképpen nem úgy, mint ahogy minket az iskolában tanítottak, és ahogy ma a magyarországiak romantikus emlékezete tekint a vidékre – ha másért nem, ennek megtapasztalásáért volt számomra életbevágó ez a régi utazás, amit idén, 2018 nyarán felelevenítettem. Most, hogy újra eljutottam a Keleti-Kárpátok patakokkal szabdalts magasság legelőire, még erősebb az a benyomásom, hogy a Gyimest a hegyek, a legelők és a pásztori élet formálták, és nem akármilyen nemzeti hovatartozás, vagy netán az anyaországgal kapcsolatos bármilyen szokás, hagyomány vagy gazdasági kapcsolat – ma már amúgy is a gyimesi emberek többsége vendégmunkában Németországban dolgozik.

A moldvai és gyimesi csángókat naponta munkába és piacra szállító vonat a Moldvába vezető vonal. Igazi fapados vicinális, ma is ugyanúgy jár, mint húsz éve, vagy száz éve. Sorompóit emberi kéz kezeli, vasúti őrházai működnek, a sínek a folyóvölgyben a betonutat többször keresztezik, amelyen ma szekerek és kamionok kerülgetik egymást, néha meg a hatalmas kátyúkat, de ez Budapesten is pont úgy van. Tyúkokkal és kecskékkal zötyögtünk a patakok falvai mentén – cserébe szalonnát, puliszkát, sajtot és tojást reggeliztünk zsírpapírból a helyiekkel. Életem legfinomabb zsíros reggelije volt hajnali ötkor. Ezen a vonatúton hallottam először az élő csángó nyelvet, még hozzá annak moldvai magyar-román keverék változatát.

A csángók sokat nevetnek és állandóan beszélnek. Ha idegen vagy, gyanútlanul fürkésznek, kérdezzetnek, viccelődnek vagy panaszkodnak, gyakran sírnak is, ha életük komolyabb, általában tragikus, halállal kapcsolatos történetét mesélik. Nem kell hozzá sok idő, hogy megnyíljanak. Később megtapasztaltam e szokimondóan gazdag beszéd gyökerét: a mondás, a közlés és a feldolgozás hajtja őket a kemény munkás hétköznapiakban. (A fakitermelés és a pásztorkodás rendkívül nehéz fizikai munka, a mai napig ez határozza meg a vidék mindennapjait.) Minden életmozzanatot,

napi történést reflektálnak. Hihetetlen kicsavart képi világgal, humorral és savanyú iróniával beszélnek el a körülöttük lévő tárgyi világot, érdekeiket, gondjaikat vagy morális ítéleteiket. (A kelet-magyarországi ózdi Hétes-telepen találkoztam korábban hasonló nyelvi gazdagsággal.)

Már akkor, ezen az első látogatáson megtanultam, ha nem válaszolsz egy csángónak, vagy nem figyelsz rá, nagy sértésnek számít. Híresek arról is, hogy nehezen engesztelődnek. Ételt és italt sem illik visszautasítania a vendégnek, aki Gyimesbe érkezik. Akkor sem, ha hányingerünk van, vagy tele vagyunk, mindent meg kell enni az utolsó falatig, mert rábeszélnek, a hálálkodás is fontos gesztus. Bárki – legyen az, egy nincstelen koldus, vagy idegen, anyaországi vendég – ha megérkezik Csíkba, azonnal befogadják, megvendégelik. Senki sem kószálhat itt egyedül (medvék, vad kutyák és szigorú pásztorkutyák között), segítenek rajta. Magastetős kunyhószerű faházaikat általában a férj építi fel a házasság után (két szoba és konyha), a családoknak esztenája van a hegyen, ahol állattartással foglalkoznak. Tavasztól, Szent György napjától az őszi Katalin napjáig az állatokkal felköltöznek a kajibához, és kalákában segítik egymást. Lovas szekéren közlekednek az otthonuk és legelők között, ami több tíz kilométer és több óra igen meredek út. Juhot, birkát, kecskét tartanak odafent és teheneket. Sajtkészítésből, az ordából és a gyapjából élnek egész évben. Ezek a tradicionális havasi legelők, parcellák szelik át ma is a gyimesi dombokat. A farkasok és a medvék miatt – akik igen elszaporodtak már Ceaușescu Romániájában és ma még inkább – nyolc-tíz vad juhászkutyát tartanak, akik éjjel-nappal őrzik a nyáját és az alvó juhászokat. Mikor felmentünk egy kajibához, hallottam a juhászok dallamos füttyögését, amivel több száz állatot képesek mozgatni. A fülnek igen jól csengő füttyöt román dalok és ritmusok kísérik, mert a juhászok itt is tradicionális regáti mesterség.

Füstös reggeli

Emlékszem, hogy kezdetben alig értettem pár szót. De mivel a napfelkeltével együtt cujkával (pálinka) kínáltak minket, a Moldvába tartó vonatút végére sok új „magyar” szót tanultam. Ezek részben persze román tárgyak voltak, vagy olyan régi, magyaros, még nyelvújításunk előtti szóvirágos kifejezések, hogy számomra rögtön Kádár Kata csángó balladáját jutatták eszembe. Azt a Katát, akit Gyulainé nem enged a fiának feleségül venni. Kata végül a „feneketlen” Szépvízi-víztározóban végzi, hogy aztán növényné változzon egy

katolikus oltáron, szerelmével együtt ott megbújjon. Kata végül megátkozva Gyulainét, bosszút áll anyósán. E meghatóan tragikus ballada, amit minden gyerek megtanul nálunk a kisiskolában kívülről, a szabad szerelemről szól. Ami persze a gyimesi csángóknál sem létezik ebben a formában, mégis a házasságuk igen különös intézmény. Mai napig a szülők döntenek el, ki kihez megy hozzá, és nem ritka a családon belüli unokatestvér-házasság sem. De a nők a házon belül igen nagy szabadságot élveznek, a legtöbben szeretőt tartanak, sőt, a házasságot együttéléssel is ki lehet próbálni. Kádár Kata balladája magába rejti e hegyi világba születette emberek elzárt és kemény, ám igen érzelmes és szabad életét, ami a mai napig fennmaradt. Ennek az életnek központi része a házasság, a születés és a halál. Erdélynek a határvidéke mély katolikus hitű (tele pogány élő hiedelmekkel, mint a tündér, boszorkány, a halott éltetése), ahol sem az ortodox, sem az amúgy igen elterjedt protestáns vallás nem tudott megtelepedni a faluközösségekben.

Miközben hajnalodik, leszállunk a gyimesi állomáson. A legelőkre napfelkeltére kihajtott állatok már kolompolnak, tavasz van. A hegyoldal virágai lassan kirajzolódnak a ködben, színesbe borítják a völgyet. A Tatros víz-zuhata nagy zajjal hordja a vizet és a szemetet a hegyekről. A kajibák és az esztenák melletti hegytető azonban még vastagon havas, a lucfenyők ágai is kifehéredtek a dértől. Főtt krumpli szaga lengi be a völgy menti kerteket, és

túrós puliszka. A kémények füstölögnek. Hirtelen azt lehet gondolni, a világ egyik legémelyítőbb helyén állunk – de ahogy felszáll a hajnali köd, nap-sütéses, fényes pompába bújik a völgy. Az emberek koromsötétben kezdik a napot, hajnali négytől dolgoznak, fejnek, főznek, sütnek, sajtot készítenek. A munkát egy fagyos és csípős reggelen szinte szagolni lehet a füst érdes-ségével együtt. Korán indulnak a lovas szekerek. Mennek a munkások a fűrészüzembe, itt a nők és a nyolc-tíz éves gyerekek is keményen dolgoznak, takarítanak, főznek, a lovat és a tyúkokat gondozzák.

Hidegség, temető és gyerekek

2018 nyarán megyek vissza újra Gyimesbe. Egy panzióban szállunk meg a Hidegségben. Azzal az elhatározással érkezem, hogy részt vehetek egy temetésen és megtapasztalom az itteni különös szokást, a halottsiratást. Temetés nem lesz, cserébe viszont megismerkedek Kata néniével.

Mikor kiderül, hogy elfogyott a szállásunkon a tojás, a háziasszonyunkkal átmegyünk tojásért Kata nénihez. Kata néni nyolcvanéves elmúlt, közvetlen a hidegségi temető mellett lakik. A férjét tíz éve temette el. Kálmán bácsi egyik csípős reggel fát rakott a tűzre, mikor a konyhában elesett, „én még aludtam a takaró alatt a szobában”. „Pár óra múlva meghalt, soha orvosnál

nem járt, a szíve vitte el.” „Soha semmi rosszat nem tett, miért hagyott egyedül, nagyon nehéz, azóta siratom, csak rá gondolok.”

Kata néni betessékel a konyhájába, lépkedünk a rongyszőnyegeken, mikor már meséli is a férje halálát. Megmutatja a tisztaszobát, és a másik nagy szobát, itt aludtak együtt, ma üres az ágy. Kint, a pajtában van egy százéves szövőszéke, amit a férje készített. Kata néni ma rongyszőnyeget készít, méterét 15 Lejért adja. Csángó háza két szoba és konyha, a szobák már csak az emléktárgyaknak vannak, és az unokák képeinek, elhunyt férje ruháinak, botjának, kalapjának, elnyűtt, öreg pulóverének. Kata néni a konyhájában él, ott van az ágya, katolikus naptárja és egy kis rádiója. Azt mondja, hiába keresem a sirató asszonyokat, kiutálták őket, csúfolták az új papok. Ma már nem vállalnak munkát.

Ezután felmegyünk a temetőbe. A temető egy dombon áll, fatemplommal és körbe sírokkal. Ha valaki a sirató asszonyokat keresi, ők már nincsenek sehol. Pedig a Hidegség híres volt a siratóiról.

A temető dombjának tetején egy kápolna áll; ha gyerek hal meg, piros keresztalját hordoznak, ha felnőtt, feketét, ha köztiszteletben álló, fehérét. A domb aljában vannak a gyereksírok, igen sok, ahogy lépkedünk fel a kápolnához, ott fekszenek a hat év alatt meghaltak. Mai napig, ha beteg egy kisgyerek, a hiedelem szerint nem jó, ha orvoshoz viszik, az orvost félelem övezi és ezer babona. Ahogy Kata néni mondja, a halottat sirató asszonyok,

akik hangosan, üvöltve bőgtek a halott távoztával gyászukban, eltűntek. Fontos, fizetett munka volt az övék, még pár évvel ezelőtt is meg lehetett rendelni a halottas házakhoz. Énekükkel elmondták a halott erényeit, megidéztek, elhúzták a távozását a túlvilágra. A siratás több napon át tartott. De az új papok és a magyarországi katolikus egyház túlzásnak tartotta a hangos, recitáló asszonyok néha igen szabados, szókimondó viselkedését. Az asszonyok ehhez idomultak, szégyellték munkájukat, és nem vállalták többé a siratás. Néma siratás van, elfojtva, titokban, és csak a kibeszélés maradt.

Ma mindenki otthon ravataloz, gyászol, és akárcsak Kata néni, unos-untalan a férje életét, közös dolgaikat felmondva ismétli meg szomorúságát, úgy vigasztalódik, hogy szinte másról sem beszél, mint Kálmán bácsi haláláról. Dicséri, magasztalja, életre kelti az urát. Sosem mondja, hogy orvos kellett volna Csíkszeredából. Kálmán bácsi erős ember volt és soha életében nem volt semmi betegsége. Ezért teljesen értelmetlen a halála.

Másnap, miután bejárjuk Jávárdi-patakot, felmegyünk a vízeséshez és a kápolnához, közben megtudjuk, hogy hétvégén Magdolna-napi búcsú van és keresztalj-hordás. Így végül a recitáló siratásról sem maradok le, mert a Magdolna-napi misén a gyimesi asszonyok imádkozása a recitálást jelenti, több száz Üdvözlégy Máriát. Gyimesben a katolikus búcsú ma a legfontosabb turista látványosságok egyike, de szerencsére ide sokkal kevesebben jönnek, mint Csíksomlyóra, ezért jobban megelevenednek a szokások.

Turizmus

A gyimesi csángók települése a Székelyföldre egyszerre ezer szálon kötődő, ám attól sok tekintetben elszakadó mikrotájegység, amely a mai magyar köztudatban az utóbbi években már teljesen tiszta, „etnikus tájjá” stilizálódott. Sokszor a politikai romantika eszközei ki is használja, át is formálja a hegyvidéket. A gyimesi szoros lakossága nagyobb részben csíki székelyekből, kisebb részben pedig moldvai magyarokból és románokból származtatható le. Ma egyre több gyimesi csángó nyugati vagy magyarországi vendégmunkából, többnyire nehéz, fizikai munkából tartja fenn az itteni házákat. A falvak boltjainak ajtaján számtalan címen lehet jelentkezni németországi fizikai munkára. Főleg takarítónak és építkezésekre keresnek itt munkásokat. Vagyis alacsony fizetéssel, nehéz robotolós munkára.

Időközben megjelent Gyimesben is a turizmus, mely megélhetést biztosít, de át is formálja a speciális csángó identitást, a csángó embereket saját életük eljátszására kényszeríti, vagy épp (mint a halottsiratós temetkezés, a nyári állattartás és a hegyi legelő) kiiktat belőle neki nem tetsző dolgokat. Bizonyos archaikus szokásokat kitakar, megvon vagy gúnyol – és csak a letisztult, szelektált formában vonja be őket a Nyugat-Európában ma már

elengedhetetlen és az Európai Unióban is elvárt identitásversenybe. A hátrányos helyzetet felmutató „elnyomottsági sorakozóba” – mely az egyes csoportok identitását helyezi a politika előterébe, igencsak jellemző a centrumbeli és magyarországi gondolkodására is. A csíksomlyói búcsú sorakozója is jó példa erre, néprajzosok mesélik, hogy a kerekasztal-hordozásnak szigorú sorrendjét például a budapesti Duna Televízió változtatta meg, kérésükre ma az „autentikus csángók” kiemelt helyre kerültek, és elől vonulnak fel a jeles eseményen, aminek milliós látogatottsága van. Ha a perifériákról valamit is kell gondolnunk, gyakran kizárólag saját vágyképeink, rendező elveinknek leszünk szemtanúi – míg az eredeti lakók csak nézői ennek, vagy épp szerepek eljátszására kényszerülnek, míg eredeti életformáikat egyik napról a másikra fel kell adniuk.

A gyimesi emberek gyerekeiket nem azért iskoláztatják, hogy nyugatra menjenek – ellentétben Románia vagy Ukrajna mai falusi, periférikus világával. Ma is nehéz iskolába terelni az itteni családok fiataljait, hisz a családoknak szüksége van minden dolgos kézre a hegyen az esztenák fenntartásában. Ilyés Zoltán néprajzkutató írt erről a kétezres években: „Az egyik legnagyobb, a kultúrtáji potenciált és sokféleséget csökkentő veszély a nyári

szállások, kalibák a társadalmi változásokkal és szabadidős értékpreferenciákkal történő feladása. Ennek következtében egyneműsödik a hasznosítás (kaszáló-erdő-legelő-szántó helyett kaszáló-erdő vagy legelő-erdő). A gyimesi településterület periférikus helyein a legelőgondozás és a kaszálás hiányában előretörő erdővel megszűnnek a hagyományos tájmintázatok” (A gyimesi kultúrtáji örökség megőrzésének és továbbfejlesztésének lehetőségei). Orbán Balázs már a korai Székelyföld leírásában is kitér rá a 19. század végén, hogy azt a fajta szabadságot és magányosságot, amit az itt élők zárt világa rejt, igen pozitív érzelmekkel fogadja be az utazó – mert az elmaradottságért kárpótol a csángók kifinomult világhoz való viszonya, a tájhoz, erdőhöz, legelőhöz. Ahogy megműveli a tájat és létrehozza hiedelemvilágát, élethez és a halálhoz való viszonyát, az minden más néptől különbözik. Ezek az emberek a nemzeti szocialista Romániában is egy-egy román csendőr jelenlétének kivételével ugyanúgy élték az életüket, mint a 18. században. Eszközeik és házaik, udvaraik alig-alig változtak. Román (Moldva, Havasalföld) és német (erdélyi szász), valamint erősen „magyar” kötődésű (a csángók által is „magyaroknak” nevezett székely környezetben) fennmaradtak ezek a különös, völgybe húzódott határvideki falvak. Most pedig épp a rájuk erőltetett „tisza, autentikus magyarság” felmutatása, és a globális turizmus tünteti el a különbözőségüket.

A szerző fényképeivel.

„MINDEN MÚLT A MÚLTUNK”

Ez a 7 éves Fortepan Online Fotóarchívum jelmondata.

Lapzártakor 108 959 fénykép.

Ingyenes, de előállítására nincs ingyen!

Támogatni a Fortepan honlapján levő *Donate* gomb segítségével vagy a Summa Artium Fortepan számláján keresztül lehetséges:
16200010-10045820 (Magnet Bank)

www.fortepan.hu Minden támogatást köszön a Fortepan!

© Fortepan, Storymap.hu

Az enyészetbe tartó indián

I. RÉSZ

Váradis Andris emlékének

Évfordulók

Az 1892-es, Amerika felfedezésének négyszázadik évfordulóját ünneplő megmozdulásokkal szöges ellentétben, 1992-ben, az ötszázadik évfordulás megemlékezések kapcsán a vita Amerika őslakosságára összpontosított, s különösen arra, hogy az európai fehér ember amerikai partra lépése milyen hatást gyakorolt a bennszülöttek kultúrájára, társadalmára és élettanára.

Ezzel a mondattal kezdődik C. S. Larsen „Kolumbusz nyomdokain” című tanulmánya.¹ Jó nyitómondat. El is kölcsönzöm tőle. Tehát: Az 1892-es, Amerika felfedezésének négyszázadik évfordulóját ünneplő megmozdulásokkal *szöges ellentétben*, 1992-ben, az ötszázadik évfordu-

lós megemlékezések kapcsán a vita Amerika őslakosságára összpontosított, s *különösen arra*, hogy a Fehér Ember partra lépése milyen hatást gyakorolt a bennszülöttek kultúrájára, társadalmára és élettanára.

Jó, jó, de mi másra összpontosíthatott a négyszázadik éves ünnepléssorozat, ha nem erre? Kezdjük talán azzal, hogy 1892 az Egyesült Államokban elnökválasztási év volt. Benjamin Harrison, az Egyesült Államok huszonharmadik elnöke újravezényelt. Kampányával – erősen szükségesnek látszott. hogy több-let-támogatókat keressen! – egy új társadalmi csoportot kívánt célba venni: a nagyvárosokban élő római katolikus vallásúak tömegeit. Ezért 1892. július 21-én így szólott az ország népéhez:

Én, Benjamin Harrison, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, 1892. október 21-ét, Amerika Kolumbusz által történt felfedezésének négyszázadik

---

Köszönöm Erdélyi Ágnesnek és Gáspár Zsuzsának az írást illető szeretetteljes, de irgalmat nem ismerő kritikai észrevételeiket.

évfordulóját, nemzeti ünneppé nyilvánítom. (...) Minden iskolaépületben vonassék fel a nemzeti lobogó. A foglalatosságok alkalmasak legyenek az ifjúságot fogékonnyá tenni az amerikai állampolgártól elvárható hazafias kötelességek átélésére. A diplomokban – s mindenütt, hol a tömeg összegyűlhet – mondassék köszönet az Isteni Gondviselésnek a földrésünk felfedezőjét vezérlő bizakodó hitért, s adassék hála a népünkre bőségesen áradó áldásért, mint ahogy azért az isteni gondoskodásért és útmutatásért is, mely e népet történelmünk során vezette.²

Harrison jól figyelt fel egy, a társadalmat „fölforgató” friss trendre, amikor a katolikus tömegek felé fordult. Amint azt az Amerikai Egyesült Államok történetével foglalkozó történészek említeni szokták, 1880 és 1910 között 18 milliónyian vándoroltak be az Államokba. Ez a tömeg jelentős mértékben különbözött a korábban odatelepült népességtől.

A XIX. század során nem sokat változott az amerikai bevándorlók nemzeti összetétele, aminthogy a letelepedők foglalkozási arányai is többé-kevésbé változatlanok maradtak az 1880-as évekig. Mindaddig az első helyen a német bevándorlók álltak, egyébként az 1850-es évek óta. A brit szigetekről érkezett bevándorlók számarányukat tekintve a második helyre kerültek. Az

írek, habár kisebb számban érkeztek, mint a németek s a britek, még mindig majdnem tömegesen vándoroltak ki Amerikába; az 1860-as években pedig a skandináv bevándorlás is megkezdődött, és mind nagyobb méreteket öltött. Ez a négy nemzet adta a bevándorlók zömét.³

Most azonban „újfajta” népek érkeznek. „Szlávok”, „zsidók”, „mediterránok”. Kelet- és Dél-Európából érkezők; többségükben katolikusok: olaszok, lengyelek, portugálok. (És hát, persze, magyarok is.⁴) Azonban nemcsak a bevándorlók nemzetiségi összetétele változott meg, méghozzá oly hirtelenséggel, hogy

a történészek számára ezek az esztendőök jelentik a nagy cezúrát a „régii bevándorlás” (1830–1882), a túlnyomórészt Észak- és Nyugat-Európából érkező tömegek, valamint az „új bevándorlás” (1882–1930) között, melyet már a kelet- és dél-európai bevándorlók egyre növekvő tömegei jellemeztek.⁵

Az Egyesült Államokban ez alatt az idő alatt nagy és alapvető társadalmi-gazdasági átalakulások játszódnak le. Véget ér a Polgárháború, beindul a Rekonstrukció. Hogy továbbra is Tezlát idézzem, „rohamosan, ám egyúttal kaotikusan beindul az ipari fellendülés”, s a kaotikus viszonyok miatt és közepette⁶ az „új bevándor-

lók” sokkal több előítélettel és hátrányos megkülönböztetéssel találkoznak az „óshonos” *fehér* amerikaiak részéről, mint annak idején a „rég” bevándorlók. Ezek a „gyüttmentek” többségükben rettenetesen szegények (földet vásárolni, bérelni, hogy’ is lenne pénzük?), alapvetően város-lakóvá lesznek az Államokban; akár fillérékért is hajlandóan mutatkoznak bármiféle munkát elvállalni, kemény konkurenciát támasztva a helyben élő *fehér* munkaerőnek. (Föl lehetett őket használni – s ez gyakorta meg is történt – a munkabérek, „a munkaerő ára” lenyomására; gyakran alkalmazták őket sztrájkok letörésére is.) A bennszülött *fehér* lakosság számára ezek a – növekvő számú – „páristák” még nagyon sokáig ellenséges szemmel méregetett kisebbséget alkotnak. Tombol is a *nativizmus*, azaz a „helyi gyökerekkel” már rendelkező *fehér* lakosság féltése az idegenből (ki tudja, honnan?) érkezett „betolakodóktól”,* akik, persze, védtelenek a rosszindulatú támadásokkal szemben. Tezla a Harvard

* Aki ezt az álláspontot vallja, az magamagát persze nem a helyi gyökérzetűek védelmezőjének, hanem patriótának, honfinak vallja. A „haza idegenektől való védelmével” takarózók azonban, ha egy kicsit megkaparjuk őket, gyakorta szimplán gazemberek. (Minden, a mai valósággal való – már most leszögezetten látszólagos – hasonlóság csak és kizárólag a csalfa balszerencse okozta vak véletlen műve.)

egyetem „vészharangot kongató” jó nevű professzorát idézi könyvében: „Szláv, olasz és zsidó, kit nem riaszt a gond, hogy képes lesz-e fenntartani számtalan gyermeke életszínvonalát, mindinkább helyébe nyomul a tiszta fajú amerikainak.”⁷

Harrison számítása azonban, hogy majd a katolikus választók fogják neki kikaparni a gesztenyét, nem jött be. Alulbecsülte a katolikusokkal szemben megnyilvánuló „népharagot”. Nem is sikerült magát újra elnökké választatnia. Ellenfele „földcsuszamlásszerű” győzelmet aratott.⁸

E folyamatok természetrajzának ismerete természetesen fontos lehet. Én azonban most valami mást javaslok figyelembe venni. 1890-ben az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalának (*Census Bureau*) vezetője fontos bejelentést tett: megszűnt az Államokban a híres-nevezetes „határvidék”, a *frontier*.

Hogy mi is ez a „frontier”, melynek az amerikai kultúrában mindenki egybehangzó véleménye szerint mítosza, mitológiája is van? Máshol, majd igyekszem jelentését és jelentőségét végiggondolni. Most csak annyit, hogy „határvidéknek” fordítani teljesen korrekt; a neki szentelt kiváló elemzésében Hahner Péter is így nevezi⁹ – én azonban szívem szerint inkább „a Végek” névvel illetném (mező jó illatot ad, vitéz próbálni indul, sok vad s madár gyomra

gyakran koporsója vitézül holt testeknek).

A Népszámlálási Hivatal vezetője azonban, érthető módon, nem az én fejemmel gondolkodott. Határvidéknek a hivatalos definíció szerint az a terület minősült, amelyen túl már az ősvadon (*wilderness*) kezdődik; ősvadonnak pedig az a terület számít, ahol négyzetmérföldnyi – azaz 2,59 négyzetkilométernyi – területen a népsűrűség nem haladja meg a 2 főt. (Egy tanulmány szerzői, szemléltetni kívánván, mit is jelent ez, így fogalmaznak: „úgy képzeljék, mintha a mai San Francisco területén összesen 93 lakos élne”.¹⁰)

Ősvadon nélkül nincs határvidék. Önmagában az, hogy a hivatalos definíció a *frontier* megszűntének pillanatában szűken népsűrűségi alapon határozza meg a fogalom tartalmát, némi értelmezésre szorul. A történész Fulmer Mood külön tanulmányt szentelt a *frontier* fogalma történeti alakulásának.¹¹ Ő a koloniális Amerika, az Egyesült Államok, illetve Nagy-Britannia területén különböző időpontokban (1604-től 1945-ig) angol nyelven kiadott *dictionary*-k, azaz értelmező szótárak fogalomkezeléséből indult ki. Tanulmánya alapos, szakszerű filológusi munkának tűnik; anélkül, hogy ellenőrizni kedvem támadna, készséggel elhiszem, hogy az általa prezentált dokumentációs anyagra támaszkodni lehet. Mood a szónak a klasszikus

latinban érvényes definíciójából indul ki; továbblép az ófrancia *frontière* szó jelentésére, ahol is a szó határozottan az „egyik országot (államot) a másik országtól (államtól) elválasztó vonal” értelemben használatos. Egy 1730-ban kiadott értelmező szótárban viszont már úgy definiáltatik, mint egy királyság vagy tartomány határvonala, *amelybe legelőször botlik bele az ellenség, amely behatolni akar mondott királyságba*.

Ez a 'frontier' egyenlő 'ellenség' összefüggést, egyszersmind arra reakcióként adott lelki beállítódást sejtető definíciós részlet, hogy tudniillik azon a határon túl, amelyen belül Mi vagyunk, az *ellenség* található – nyilván nem véletlenül – egyre másra előfordul későbbi értelmező szótárak *frontier* szócikkében. Sokat sejtető értelmező idézet egy 1830-as kiadványból: „A legjobb határvonal a tengerpart fővenye”. És egyre gyakoribb „világnézetté” válik, hogy nem országok/államok közötti politikai határvonal értődik a szó használatkor (az ennek kapcsán fölmerülő konfliktusok kezelése többnyire „civilizált” módon történik, vagy – ha nincs mód elkerülni – háborúval védjük meg az általunk vallott és képviselt *egyetemes érvényű* értékeinket.¹²) A *frontier* egyre határozottabban, egyre egyértelműbben *nem* politikai – országok (államok) közötti választóvonal – értelmezést nyer¹³ (bár természetesen a szó megtartja

ezt a jelentését is), hanem a telepek által belakott, *megművelt*, azaz a civilizációt képviselő terület *civilizált* lakói és a „vademberek” között húzódó, őket egymástól elválasztó vonalat, pontosabban *sávot*. A határvidék léte tehát szorosán összefüggött az őslakosokkal, az „indiánokkal” fönntartott, konfliktusokkal teli, bízást mondhatjuk így: *ellenséges* viszony kérdésével.

1850-ben 400 764 indiánt tartottak számon az Egyesült Államokban. Az említett, 1890-es népszámlálás a *frontier* megszűnésén kívül még arról is tudósított, hogy az Egyesült Államokban az őshonos indiánként (*native American*) számon tartott lakosság¹⁴ összlétszáma már csak 248 253 fő. Az 1900-as népszámlálás aztán már minden idők legalacsonyabb, történelmi mélypontot érő értékével szolgált: 237 196 főt *regisztráltak indiánként*. Nyugodt lélekkel (s persze mélyen elszomorodott szívvel) képzelhette tehát mindenki a negyzedik évforduló megünneplésére készülődve, hogy rövidesen búcsút lehet mondani az „enyészetbe tartó indián” (*the vanishing Indian*) alakjának, egyszersmind konstatálni lehet az amerikai emberpéldány „megkérdőjelezhetetlen elrendeltetésének” (*manifest destiny*) beteljesültét. Ha itt valakit ünnepelni érdemes, akkor az nem a tovatűnt őslakosság. Marad: Kolumbusz.

A poszt-kolonialista nézőpont

Száz év alatt persze sokat változik a világ. A figyelem a kétség kívül merész tengerész, de embernek igazából véve kevéssé becsülhető Kolumbusz helyett a kipusztuló őslakosok felé fordult. Hogy miért, az egy másik írás tárgya lehet, most csak annyit jegyeznek itt meg, hogy a „poszt-kolonialista” szót csak így, idézőjelek közé téve, illenék alkalmaznom.

Nem cáfolható, 1945 után a gyarmattartó birodalmak szép lassan *formálisan* fölbomlottak, a hajdani Birodalmak *formálisan* elveszítették gyarmataikat. A volt gyarmatok *formálisan* elnyerték függetlenségüket. Úgy fogalmaznék, kicsit pontosabban, hogy elnyerték *politikai* függetlenségüket. A Birodalmak messzi múltba visszanyúló tevékenysége következtében emezek új, nemzetállami minőségükben gyakorlatilag *életképtelennek* bizonyultak. Eszem ágában nincs már most belemenni e „történelmi léptékű változások” elemzésébe és értelmezésébe; annak mérlegelésébe, hogy egy – mondjuk fél-Európanyi nagyságú – közigazgatási egységet „védelembe vett”-nek, azaz *protektorátusnak* nevezünk-e, vagy gyarmatnak, avagy „tengeren túli területnek”; hogy országokról nem, mint gyarmatokról, hanem, például, frankofón országokról beszélünk, mennyiben tükröz a lényegget érintő változást. Van egy búbájós

könyv,¹⁵ mely egyszerre mutatja be rendkívül szórakoztatóan, mennyire képtelenek az új nemzetállamok a mindennapi élet rutinszerűen működtetendő eljárásainak rutinszerű működtetésére, egyszersmind azt a minden igazi funkciót nélkülöző dolyföt, melyben az a törekvésük lel kielégülést, hogy végre! végre! most már ők egzcírozassák – ne féljünk leírni: *basztathassák* – volt gazdáik hozzájuk forduló állampolgárait. A könyv remek, de az általa tárgyaltak nem *lényegét érintő* változások.

Itt persze illenek arról értekezni, hogy poszt-kolonializmusról vagy neo-kolonializmusról beszélünk. Graham Huggan például igencsak magabízón jelenti ki:

Nem posztkolonialista időket élünk! Ez a világ neokolonialista. Az Egyesült Államok katonai beavatkozása az Öböl-térségben, illetve Afrika „szarvánál”; (...) a multinacionális társaságok, illetve az információ-ipar cégei által gyakorolt globális uralomgyakorlás; (...) a korábbi imperialista hatalmak által titokban ösztökélt és támogatott testvérgyilkos háborúk; az úgynevezett „Harmadik Világban” a kívülről finanszírozott autokrata rezsimek mindahányában tapasztalt, mindenre rátelepedő korrupció; az etnikumok ellen mindenütt, még Európa védőbástyáin belül is föltámadó erőszak joggal idézi föl bennünk Frantz Fanon emlékezetes mondatát, mely szerint a gyar-

mati uralomnak nincs vége a politikai függetlenség kinyilvánításával, illetve az utolsó európai lobogók ünnepélyes levonásával.¹⁶

Az idézethez muszáj egy megjegyzést fűzni: neokolonialista és posztkolonialista nem egymásnak *ellentmondó* fogalmak. A „neokolonializmus” gazdasági-politikai fogalom; a „posztkolonializmus” pedig kulturális nézőpont. A kettő, nem egyszerűen definiálható viszonyára itt nem térek ki. Most, mélyreható bölcsességű világpolitikai elemzés helyett röviden csak annyit jegyzek meg, hogy a korábban izolacionizmusra hajlamos, de a II. világháború után, a világ „vezető nagyhatalma” státusába emelkedő, saját történelmi szerepébe belerészegült Egyesült Államok örömmel vállalta magára, hogy a gonoszt féken tartó „világ csendőre” legyen a félelmetes kommunizmussal szemben. A fultoni beszéd után beindult a Hidegháború (hogy ennek mi köze lehet az indiánokhoz, azt majd később, egy másik írásban fogom – örömmel – részletezni). Alfred Sauvy francia demográfus-szociológus a *L'Observateur*-ben 1952 nyarán megjelent cikke az egymással szemben álló „civilizált, demokratikus Nyugat” és a „kommunista rémuralom” Első és Második Világ mellé harmadiknak odaállítja a sorba a „Harmadik Világot”, a *Tiers-Monde*-ot, amelyet azonban nem a

felsorolásban elfoglalt helye okán nevez „harmadiknak”. Érdemes idézni az írását lezáró gondolatot.

A Harmadik Világ alulfejlett országai új szakaszba léptek. Bizonyos orvosi technikák elég gyorsan alkalmazást nyernek. Ennek legfőbb oka, hogy nem kerülnek sokba. (...) Az emberi élet határa néhány centnél nem nagyobb összegért hosszú évekkal kitolható. Ennek következtében ezekben az országokban ma a mortalitás olyan, mint nálunk volt 1914-ben, a termékenység viszont olyan, mint nálunk a 18. században volt tapasztalható. A gazdaság állapota vitathatatlanul javul: kevesebb fiatal hal meg, javul a felnőttek termelékenysége. Mindazonáltal könnyen belátható, hogy ez a demográfiai növekmény komoly befektetéseket tesz szükségessé, ha azt akarjuk, hogy egy ilyen ország alkalmazkodni tudjon új korstruktúrájához. Ezek a létfontosságú befektetések azonban néhány centnél sokkal, de sokkal többbe kerülnének, így aztán megvalósításuk szükségszerűen rendre beleütközik a hidegháborús készülődések emelte finánciális falakba –

írja, meg nem tagadva demográfusi mivoltát, de azon nyomban egyértelművé teszi, hogy milyen értelemben „harmadik” ez a világ.

A háborúra való fölkészülés az egyes számú, a legsürgetőbb feladat. Így az-

tán másodrendűvé válik az olyasmikkel való törődés, mint az éhezés fenyegető veszélye ebben a világban; ezt csak abban a mértékben kell szemmel tartani, hogy elkerülhessük a robbanás veszélyét – pontosabban fogalmazva: elkerülni annak veszélyét, hogy bármi is fenyegethesse az egyes számú célkitűzésre való fölkészülést. De ha arra gondolunk, hogy a történelem során az emberi türelem határainak fölbecslésekor milyen elképesztő hibákat voltak képesek mindig is elkövetni az állapotok konzerválására törekvő hatalmasok, csak nagyon mérsékelten bízhatunk abban, hogy az amerikaiak nem fognak hibát elkövetni, amikor a tűzzel játszanak. A mások fölötti hatalommal rendelkezés nagyon is újszerű, türelmetlen gyakorlóiként, a szabad vállalkozásban elvakultan végcél látva nem igazán figyeltek föl arra, hogy a feudális függésben alulfejlett maradt ország sokkal könnyebben fordul a kommunista rezsime felé, mint a demokratikus kapitalizmus felé. (...) S e felismerés fényénél az Első Világ talán az egyetemes emberi szolidaritástól függetlenül is képes lesz nem érzéketlen maradni az élethez ragaszkodás lassú, de ellenállhatatlan, alázatos, ám egyszersmind kegyetlen lendülete iránt. Végére is, ezek a mellőzött, kiszákmányolt és megvetett Harmadik Világba tartozók maguk is, akárcsak hajdan a Harmadik Rend, azt akarják, hogy legyenek valami!¹⁷

Ha csak néhány szó erejéig is, említjük meg azt, hogy a harmadikhoz felzárkózott, és elnyerte a világ figyelmét az 1969-ben Wresinski atya által teremtett Negyedik Világ; ennek a *Quart-Monde*-nak a lakói mindazok a leginkább hátrányos helyzetű csoportok, amelyek mindenütt, *a világ gazdag és szegény országaiban egyformán* megtalálhatók; akiknek a gyakorlatban nem járnak a többi embert megillető *jogok* – tehát fel kell lépni, hogy ezek megillessék őket. S ugyancsak említjük meg egy mondat erejéig a posztkolonialista világnak azt a jelenségét is, mely a hajdan a gyarmatosító ország polgárai (a szót mind *bourgeois*, mind *citoyen* értelmében használva) és a gyarmati lakosság közötti egyenlőtlenséget *de iure kinyilvánító és szentesítő megkülönböztető különbségtevést* most a nemzetállami országhatárokon belül teremti *de facto* újjá polgárai között. Elég csak a Franciaországban 2005-ben bekövetkezett *banlieue*-láadásokra gondolni, s Robert Castelnek arra a gondolatára, hogy

egyesek esetében az idegen országban való otthonteremtés jelentette kulturális megrázkódtatás (olykor akár az idegengyűlölet legszélsőségesebb formáit is meg kellett tanulni elviselni) fokozatosan enyhült, megszűnt, s képessé tette, hogy beleszervüljenek a francia „olvasztótégelybe”. Mások számára viszont – éppen ellenkezőleg

– soha el nem múlik, s ez világosan meglátszik abban, hogy a hátrányos megkülönböztetések semmit nem enyhülnek. A kétféle „történelem” nagyon is egyértelműen definiálható földrajzi körzeteket és kulturális környezeteket választ el egymástól. A „nyugati” típusú bevándorlással érkezők anélkül olvadhattak bele a francia nemzeti identitásba, hogy örökön örökké fölhánytorgatnák nekik a kezdetek kérdését, és származásukat kezdenék firtatni. Nem tudok arról, hogy valaha is téma lett volna a belga bevándorlók leszármazottainak kérdése, vagy a lengyeleké, vagy az olaszoké; soha senki nem tekintette őket második- vagy harmadik generációs bevándoroltaknak. Van azonban egy másik típusú bevándorlás is, melynek forrásvidéke nem a Nyugat, hanem a Dél. Javarészt olyan afrikai régiókból jöttek alkotják, mely régiók fölött Franciaország sokáig uralkodott.¹⁸

Nem minősíteném most az Egyesült Államoknak (a mondott hidegháborúra hivatkozva) Latin-Amerikában (valamint szerteszét a világban) évtizedeken keresztül betöltött szerepét, az emblematis vieti nemi háborút, s a hidegháborúra bélyegét rányomó „az-indián-harcmodort-ismerő-hős” fényezésére szolgáló ideológiát (múszáj lesz egyszer hosszan, a részletekbe belefelejtkezve elemezmem Richard Slotkin amerikai történész ezzel kapcsolatos remek írásait). Vagy azt,

hogy egy amerikai elnök egy Öbölháború során azt szavalja, hogy az Egyesült Államok a szabadságot és az emberiség jövőjét védi – s nincs, aki visszakézből kiverné a fogait...

Ja, hogy szavamat ne felejtsem, nem haltak ki az indiánok! Pedig milyen szép, megnyugtató befejezés lett volna! *Exeunt* – mint a „Shakespeare-összes” valamennyi színművében. Kihaltak az asszírok is, pedig abban aztán az amerikai ember – egyáltalában: a fehér ember – igazán nem bűnrészes! Milyen távolságtartó hűvösséggel tudnánk lehetséges létszámaikról eszmét cserélve vitatkozni.

Mi végre az ünneplés?

Fölvetődik a kérdés, miért érezte szükségesnek a világ 1992. október 12-én megünnepelni azt, hogy ötszáz évvel korábban Kolumbusz partra szállt egy kis szigeten s ezzel – úgymond – „felfedezte” Amerikát. Mindjárt helyesbíték is: nem a „felfedezte” szót illenék idézőjelek közé raknom, hiszen nem arra célzok, hogy a nyugati féltékét netán nem *ekkor* fedezték volna fel, s *nem Kolumbusz*, hanem Leif Erikson, Cheng Ho tábornok,¹⁹ nevenincs baszk tengerészek, muzulmán kapitányok, néger herceg,²⁰ polinéz hajósok, esetleg ókori egyiptomiak. Inkább a „meg-

ünnepelni” kívánkozik idézőjelek közé, hiszen ünnepelni akkor szoktunk, ha örülünk valaminek. Kinek van oka örülni annak, hogy a fent mondott időpontban Kolumbusz amerikai földre lépett? Igencsak számosan voltak (s mai napig vannak), akik úgy gondolták, hogy azoknak, akik az európai fehér ember által újonnan fölfedezett hemiszférán éltek életüket (s utódaik végeláthatatlan sorának), bizonyosan semmi oka nem volt, nem lehetett erre. Mint Elise M. Marubbio írja,

heves viták zajlottak arról, vajon Kolumbuszt kell-e ünnepelni, s azt, hogy tette nyomán s a multikulturális találkozó révén Amerika „civilizálódhatott”, vagy pedig azt, hogy a bennszülöttek képesnek mutatkoztak 500 évnyi gyarmatosítást és genocídiumot is túlélni.²¹

Voltak szervezetek, melyek azt kérvényezték az ENSZ-től, hogy 1992-t nevezzék el *A Világ Bennszülött Népei* évének, és sokan voltak, akik nagyon is egyetértettek az indián mozgalmi aktivista Ward Churchill véleményével, miszerint Kolumbusz és a Nyugati Féltéke a fehérek általi meghódításának ünneplése nagyjából olyasmis, mint ha a náciizmusnak és Himmlernek rendeznénk ünnepséget.²²

Ott volt aztán persze J. H. Elliott professzor is – írja valaki –, aki kijelentet-

te, hogy a holokauszt, a genocídium, de még a rasszizmus is olyan, erkölcsi felháborodást kifejezésre juttató, „érzelmileg súlyosan terhelt” szavak, melyek tökéletesen alkalmatlanok arra, hogy őket használva tárgyyszerűen el lehetne mesélni, igazából mi is történt az őslakosokkal. Mondanunk sem kell, az őslakos indián szerzők Elliott professzornál jóval kevésbé riadnak vissza az olyan „érzelmileg súlyosan terhelt” szavak használatától, mint amilyen a „genocídium”.²³

Két olyan, komolynak tekintett – értsd: a szakma által rendre komolyan és sokat idézett – könyvet is ismerek, mely *Az amerikai (indián) holokauszt* címet viseli.²⁴ Más szerzők meg genocídiumot emlegetnek. Sokan akadnak olyanok, akik a *holokauszt* szó használatának jogosságát indulatosan vetik el (mások meg, ugyanilyen indulattal, azon horgadnak fel, hogy vannak, akik el akarnák tőlük vitatni annak jogát, hogy a szót az indián népirtásra is alkalmazhassák). Az ilyen vita számomra tökéletesen érdektelen. Tudomásul veszem, ha valamilyen, a nemzetközi jogban elfogadott definícióra hivatkozva, valaki ezt csak a zsidókra és a náciizmusra érzi vonatkoztathatónak.²⁵ Hogy azért ne tűnjék úgy, mintha megkerülni akarnám az állásfoglalást, csendben leszögezem, erősen hajlamos vagyok egyetérteni Lilian Friedberg (amúgy sok vonat-

kozásban vitatható) tanulmányának azzal az állításával, mely szerint a náci holokausztot igazából az teszi az ezzel foglalkozók számára az eddigi történelemben kivételes, unikális jelenséggé (túl a „gyilkolás-technika” fejlettségén – amit persze nem lehet figyelmen kívül hagyni²⁶), hogy nem „vademberek” elpusztítására szolgált, hanem az európai kultúrához tökéletesen asszimilálódott (sok képviselőjét tekintve már régóta, közmegegyezéssel, a kultúra *elitjébe* sorolt – Mendelssohn, Heine, Anatole France, s még folytathatnám...) „civilizált”, azaz „ember” szintre emelkedett, „ember mivolta” szert tevő emberek kiirtására²⁷ – azaz, ha úgy vesszük, kultúránkban Káin és Ábel története óta elborzasztó *testvér-gyilkosságra*.²⁸ A második kifejezést, a *genocídiumot* is sokan vitatják, bár jóval kevesebben. Mindenesetre az ún. „kapcsolatfelvételt” (az idézőjelek használata itt nagyon is tudatos részemről) ne tartsuk olyan örömteli népünnepélynek, amelyet feltétlenül jó ízlésre vallana ünnepelni. A szó ugyanis erősen kifogásolható. Ildomtalan, mert „elmaszatolja” – igaz, mint Charles Asselyn állítja, „az *Antikvitás óta létezik* annak a diszkurzív sémának az archetípusa, mely a világot két részre osztja föl: a civilizált és istenek megáldotta hódító győztesekre, illetve, a másik oldalon, a legyőzöttekre, akik barbárok, s a mondott istenek átka ül raj-

tuk”²⁹ –, hogy 1492-ben nem egyenlő erejű aktorok közötti interakcióra került sor, olyanra, ami csak olyankor következhet be, ha ezt a kapcsolatot mindkét fél „fölvesszi”, ha ezt a kapcsolatfelvételt *mindkét* résztvevő egyformán akarja. Kolumbusz evidenciaként tájékoztatja Ő Felsegeiket arról, hogy fél tucat arawak indiánt, nekik bemutatandó, hajóján Spanyolországba hazavisz. Nem hiszem, hogy megkérdezte volna őket: óhajtanak-e részt venni az utazásban (s törődött volna azzal, hogy a „bemutatáson” való túlesés után mi is lesz majd velük). Kétség nem érződik, hogy a fehér embernek *joga van* rendelkezni a bennszülöttek teste és lelke fölött, földjüket, életük terét elfoglalni, elvenni tőlük, s gazdagságait kizsákmányolni a kereszténység javára.

Hogy igazából mi vette kezdetét *akkor*, októberben, arról *csak az egyik fél* beszámolóiból van tudomásunk. Nemcsak azért, mert a másik fél nem rendelkezett azokkal az eszközökkel, technikákkal – és lehetőségekkel! –, amelyekkel ezt a testi valójában ott jelen persze nem lévő Utókor számára közvetíthette volna, hanem mert ez a bizonyos Másik egy pillanaton belül, ha szabad kicsit pátoszosan fogalmaznom, envérében hevert, láncrea verve sínylődött, vérebeikkel vadásztak rá, ha szökni próbált.

Patricia Seed³⁰ Lévi-Strauss klaszikus szövegét idézi: „Miután min-

den ismérvet kiküszöböltünk, amit azért hoztak fel, hogy megkülönböztessük a barbárságot a civilizációtól, legalább ezt az egyet szeretnénk megtartani: vannak írástudó és nem írástudó népek”.³¹ Én pedig befejezem idézni Lévi-Strauss mondatát, melyet Seed nyilván azért nem folytat, mert a folytatást a szakmai közönség által ismertnek föltételezi:

az előbbieket képesek rá, hogy felhalmozzák a régi ismereteket, és egyre gyorsabban haladjanak a kitűzött cél felé, az utóbbiak meg képtelenek rá, hogy megőrizték a múltat azon a mezsgyén túl, amit az egyéni emlékezet még rögzíteni tud, és egy hullámozó történelem foglyai maradnak, amelyből mindig hiányzik a kezdet és a vég tartós tudata.³²

Seed arra hívja fel a figyelmet, hogy ugyan örvendetes fejlődésként szoktuk elkönyvelni azt a 16. század során izmosodni kezdő historiográfiai trendet, mely a narratíva „realista” (azaz *a klasszikus auktorok véleményével szemben a kortárs szemtanúk véleményét előnyben részesítő*) változatát műveli, de hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a fehér ember és a bennszülött egymásra bukkanásáról, a legelső találkozás mikéntjéről és hogyanjáról *csak az egyik fél* szemtanúi által adott, írásban rögzítettek tájékoztatnak. Ugyan mindenki képes lehetett a

maga számára megfogalmazni azt, ami – szerinte – megesett, ezt írásba foglalni csak a fehér ember volt képes. Csak a győztes hódító a nyelvben kifejezésre jutó rögzített változata létezhetett arról, hogy hogyan hódította meg a vesztest. Márpedig a nyelv nem a fáradságos felfedező munka után „meztelenül” élénk táruroló igazság őszinte továbbadására szolgáló semleges eszköz, amint azt a 19. században a tudósok még gondolni vélték; alkalmazása menthetetlenül mindenféle „valóságok” kitalálására, konstrukciók alkotására szolgál. Sőt, e tulajdonsága nem csak az eredmények értelmező nyelvi formába öntéséből, de már felfedező munkánk mikéntjéből is kiiktathatatlan.

Tegyük hozzá, hogy már a hódítók készítette verbális beszámolók is elég egyértelművé teszik, hogy nincs ok az ünneplésre. Csak a *szégyenkezésre* – mondanám, ha arról a dilemmáról, hogy mi célt szolgál a történelem ismerete, nem másutt lenne megjegyezni valóm. A „meghódításnak”, „birtokba vevésnek” rítusát, az úgynevezett *Requerimiento* felolvasását jól lehet ismerni a kortárs szemtanúk lejegyzéseiből. Íme a szöveg:

Meghagyjuk néktek...

Ő Felségének, Ferdinánd királyunknak s leányának, Johannának, Kasz-

tília és León királynőjének nevében, kik minden barbár népeket uralmuk alá hajtának!

Mi, Ő Nékiek engedelmes alattvalói, tudotokra adjuk, s tőlünk telhetően megértetni kívánjuk veletek azt, mi alább következik. (...)

Végezetül, minden képességünket latba vetve kérünk titeket, hogy értsétek meg jól, mit tudotokra adni igyekeztünk, próbáljátok megérteni a benne foglaltakat. Meghagyjuk hát néktek, kellő idő alatt döntsetek a felettől, mit cselekszetek; ösmerjétek el az Egyházat az egész világ fölött uralkodónak; nemkülönben a Hit nevében uralkodó Ő Szentségét, a Pápát, valamiképpen királyunkat és Királynőnket, Johanna királynőt, nekünk kegyelmes Uralkodóinkat, kik Ő Szentsége parancsolatjára és nevében ezen szigetek és szárazföldek fölött uralkodni és királykodni jogosultak. (...) Ha és amennyiben ezt megteszitek, bizonyjal jól teszitek, s úgy, amiként azt Ő Felségeikkel szemben tennetek is kell, s Ő Felségeik, nemkülönben az Ő nevükben mi is, szeretettel ölelünk keblünkre, s mind benneteket, mind asszonyaitokat és gyermekeiteket – és földjeiteket is – szabadon hagyunk, s azt csinálhattok, mi néktek legjobbnak s legüdvösebbnek tetszik. Nem léstek arra kényszerítve, hogy keresztényekké váljatok, hacsak – megvilágítatva néktek az igazság –, ti magatok nem kívántok az egyedül üdvözítő keresztény hitre áttérni, amint azt a

többi szigetlakók szinte mindannyian választották. Mind ezeken túl pedig Ő Felségeik mindenféle előjogokban és mentességekben fognak részesülni benneteket, továbbá számos más kedvezményben is.

Ha azonban nem teszitek meg, vagy bűnösen ravaszkodva próbálnátok halogatni döntéseiteket, bizony mondom néktek, hogy Isten segédelmével reátok zúdulok, mindenütt és minden eszközzel háborút folytatok ellenetek, s az Egyház és Ő Felségeik iránti engedelmesség igájába hajtalak benneteket. Fogságba ejtelek titeket mind, asszonyaitokat is, gyermekeiteket is, s rabszolgasorba vetlek mindannyiőtöket. Rabszolgaként eladlak benneteket, s akként rendelkezem felőletek, ahogyan Ő Felségeik parancsolni óhajtják. Elveszem tőletek minden javaitokat, s oly csapásokkal és károkkal büntelek benneteket, amint csak tőlem telik, miként az illik azon alattvalókkal szemben, kik nem engedelmeskednek az ő uruknak, hanem ellene fordulnak, ellenállnak és ellentmondani merészelnék neki. A kioltott életéért és a károkért ti lesztek a felelősek, nem pedig Ő Felségeik vagy mi magunk, s azok az urak sem, kik most itt vannak velem.³³

Partra teszik lábukat valahol a spanyolok (később szárazföldi úton érkeznek már ide-oda), és fölolvassák ezt a bennszülöttek számára érthetetlen hang-kavalkádot. A bennszü-

löttek részéről – érthetően – semmiféle reakció nem érkezik. Kijelentik hát, hogy itt, mostantól, a spanyol uralkodó az úr. Már ez is elborzasztóan hangzik, de aztán a gyakorlati kivitelezés...

a szöveget fák körülvette elhagyott kunyhók előtt olvasták fel. (...) A hajók kapitányai – még kint a vízen, az álmukat alvó indián falvak előtt ringva – bajszuk alatt eldünnyögték a teológiai idézeteket, mielőtt lerohanták volna az alvókat. Más kapitányok kint a nyílt vízen, az éjszaka leple alatt olvasták föl az üres kapitányi hídon a szöveget, majd embereket küldtek partra, hogy rabszolgákat ejtsenek foglyul. Ezeknek a katonáknak a parancsnokai aztán nem esküszöveget olvastak föl, hanem a hagyományos spanyol csatakiáltással, „Santiago!”, rohantak rá az áldozatokra.³⁴

Az öldöklő angyal

Ahol vérfürdő van, ott – ne kérdezzék, miért? – tudni „akaródik” az áldozatok száma. Arról nincs információ, hogy a mai napig bárki is akart volna összegző tudományos munkát írni, vajon hány *fehér* áldozatába került a mai, modern Amerikának, az amerikai ember kivételes, párja-nincs személyiség-képletének kikovácsolása. A kapcsolatfelvétel az öslakos-áldozatok létszámára gyako-

rolt hatásának demográfiai következményei nem érdekelték a négyszázadik évfordulót ünneplő Amerikát. Száz évvel később azonban már nem lehetett úgy tenni, mintha ez, vagyis, hogy őslakos áldozatok bizony szép számmal akadtak, nem számítana. Mindenki, aki azt taglalja, mekkora létszámú lehetett a fehér emberrel találkozás előtt az amerikai kontinens őslakossága (ennek tudta nélkül ugyanis egyszerűen nincs miről beszélni), siet oda kilyukadni, hogy a tudósok között a mai napig sincs egyetértés ebben a kérdésben.³⁵

1988-ban megjelent tanulmányában³⁶ Douglas H. Ubelaker azt írja: annak megismerésére, hogy a fehér emberrel való találkozás pillanatában (ez a *hosszú* „pillanat” Észak-Amerikában, attól függően, hogy emez spanyol, francia vagy angol, netán hollandus lett volna, az 1500 előtti évektől az 1700-as évek végéig tartott) hányan is voltak (lehetek) az őslakosok, két tudományos megközelítés kínálkozik. Az írással nem rendelkező népek történetét vagy a *régészet*, vagy az írástudó megfigyelőktől származó *írott megfigyelések tanulmányozása* segíthet megismerni. A régészeti leletekkel dolgozás – mint mondja – mindig beleütközik a következtetések általánosíthatóságának, *reprezentativitásának* problémájába, valamint abba – ahogyan a szakemberek óvatoskodó megjegyzései erre következtetni följogosí-

tanak –, hogy „reves csontokból” bizonyosságra bizony nehéz szert tenni. (Már csak azért is, mert a majd tárgyalandó epidémiák többsége oly gyorsan ölt, hogy a betegségnek nem volt ideje nyomot hagyni a csontozaton.) Ami pedig a „szemtanúi” följegyzések használatát illeti, nyomatékkaal int arra, hogy ezek, a bennük *óhatatlan elfogultságok*, torzítások miatt „óvatossággal értelmezendők”.³⁷ (Jó szándékú, de nehezen *operacionalizálható* jótanács.) Mik is ezek a torzítások, elfogultságok? Nem feltétlenül fontossági sorrend szerint, de említsünk meg néhányat. Ha bele tudjuk is élni magunkat egy-egy 16. századi spanyol szerző (vagy 17. századi angol „kollégája”) narratívájába, szakmailag képzett tudományos dolgozóként azért illenék a forráskritika eszköztárával élni. Illenék figyelemmel lenni arra – mint Alfred W. Crosby figyelmeztet rá –, hogy a hajdani spanyol (etc., etc.) szerzők nem a 20. századi társadalomtudósok „statisztikai gondolkodásmódja” szerint tekintettek a maguk empirikus világára, tehát amikor fontosnak tartják szám szerint lejegyezni, mennyire sok – és pontosan *hány* – színes bőrű halt meg, akkor azzal inkább érzelmi megrázkódtatásuk hőfokáról kívánnak minket tájékoztatni, mint arról, hogy ténylegesen hány halott is akadt.

Tegyük hozzá: szegény indiánnak, ha meghalt, mindegy volt, hogy

mibe halt bele. Hispaniola lakosainak édes mindegy volt, hogy himlő, vagy sertésinfluenza végzett velük... nagyjából mind egy szálig. Epidemiológiai elemzés, érvényes ok-kutató érvelés szempontjából azonban korántsem mindegy, hogy a fehér ember az akkortájt rendelkezésére álló orvostudományi ismeretek alapján mennyire pontosan írt le empirikusan regisztrált helyzeteket, s hogy az akkori leírások mennyire értelmezhetők a magunk korának epidemiológiai ismeretei alapján.

Ubelakernek is, az általa táblázatba foglalt szerzőknek is szemérvetik (később) a kritikusok, hogy *orvosi-epidemiológiai* szempontból tökéletesen érintetlenül hagyták a jelenségek értelmezhetőségét. Ez valóban meglepő. A létszámokat illetően, ha mutatkozott is ugyan egyet nem értés, abban kivétel nélkül mindenki egyetértett, hogy a fehér ember színre lépte a magával az Újvilágba hozott óvilági kórokozókkal szemben tökéletesen védtelennek bizonyuló, mert azokhoz sosem akklimatizálódhatott őslakosokat megtizedelte.³⁸ Hogy ehhez a tényhez a kutatók hogyan viszonyultak, az egy dolog; a tény *tény* voltát illetően azonban teljes volt az egyetértés.³⁹

1928-as tanulmányában James Mooney azt állítja, hogy eredetileg 36 500 bennszülött élt a Hudson folyótól keletre az Egyesült Államok mai hatá-

rain belül. 1907-re nagyjából 2400 fős, etnikailag meglehetősen vegyes összetételű csoport volt itt található. 300 év alatt az eredeti bennszülött lakosság embervesztesége 93,5 százalékra rúg. A veszteség javarésze az európai telepek létrehozását követő száz éven belül következett be. Sok mindent írtak össze a rézbőrű faj kipusztulásáról, sok vitát szenteltek annak tisztázására, mi lehetett e katasztrófálisnak mondott népességfogyás közvetlen oka. Senki nem vitatja, hogy a fehér ember által terjesztett sokféle betegség ilyen ok volt,

írja egy tanulmányában a kérdés egyik szakértője.⁴⁰ Ilyen körülmények között igazán illetet volna a fertőző betegségek terjedését (értsd: a terjedésüket megkönnyítő, megnehezítő, vagy éppen lehetetlenné tévő tényezők létét) illetően hozzáértőkhöz fordulni. Ha úgy tetszik, jogosan írhatja tanulmányában Ramenofsky: a világban új, rendkívül virulens kórokozó vírusok jelentek meg, s ez azzal a következménnyel járt, hogy

ugrásszerűen megnőtt a hordozó/kórokozó interakciók kifejlődését tanulmányozó mind elméleti, mind empirikus kutatások és publikációk száma. A matematikai modellezésben, járványtani genetikában, gén-szekvenálásban, filogenetikai leágazás-tanban tapasztalt fejlődés tökéletesen újraírja mindazt, amit az embert megbetegí-

tő kórokozóról és történetükről, a patogén fajtaváltozatokról és a vírus-hordozó-rezisztencia fejlődéséről tudhatunk.⁴¹

Ne feledjük! A „biológiai fegyverként” minősített Ebola-vírus az első megbetegedéseket 1976-ban okozta. A Marburg-vírus már 1967-ben. A „kevésbé halálos” Lassa-lázat 1969 óta ismerjük, a jóval enyhébb nyugat-nílusi láz pedig már az 1930-as évek vége óta ismert; mint a *Wikipédiából* megtudható: a 60-as évek óta Magyarországon is elő szokott fordulni. Mégis, Ramenofsky tézise – mint majd rövidesen egy másik szaktekintélyt idézve bizonyítani próbálom – valamennyire vitatható.

A népes emberi társadalmakra jellemző fertőző betegségekért felelős baktériumok többsége – hogy megelőlegezzem a később majd hosszan és részletesen ismertetett-idézett Jared Diamond tudományos okfejtését – azokból a nagyon hasonló ősbaktériumokból fejlődött ki, amelyek egyes háziállatok fertőző betegségeit okozták; azokét a háziállatokét, amelyekkel az élelmiszertermelők kb. tízezer évvel ezelőtt kezdtek közvetlen napi kapcsolatba kerülni.

Eurázsia sok háziállatfajnak adott otthont, s így sok ilyen mikroorganizmust „tenyésztett ki”, míg az amerikai

kontinensen mindkettőből kevés volt. Hogy a bennszülött amerikai társadalmakban oly kevés halálos mikroorganizmus jelent meg, azzal is magyarázható, hogy a falvak, amelyek ideális táptalajt nyújtanak a fertőző betegségeknek, Amerikában több ezer évvel később jelentek meg, mint Euráziában; és az Újvilág három térségét, amelyek városi társadalmaknak adtak otthont (az Andok, Mezoamerika és az USA délkeleti fele) sohasem kapcsolta össze olyan szintű gyors, nagybani kereskedelem, mint ami a pestist, az influenzát és valószínűleg a himlőt Ázsiából Európába exportálta. Következésképpen még a malária és a sárgaláz (...) sem amerikai betegségek, hanem olyan óvilági eredetű trópusi mikrobák okozzák, amelyeket az európaiak hurcoltak be Amerikába.⁴²

Egy szó, mint száz: megkezdődött a tragédia. Pontatlan lenne úgy fogalmaznom, hogy iszonyatos pusztulás járt a fehér ember *nyomában*. A halál pusztítása képes lehetett jóval megelőzni a hódítók személyes megjelenését.

E halált hozóknak főkapitánya a himlő. Első hadnagya a tífusz, második hadnagya a kanyaró. Rémesebbek a lóháton nyargaló konkvisztádoroknál, halálosabbak az acél kardpengénél és a puskapornál. A hódító fehér ember előre nyomulása így kényelmes sétágalopp volt ahhoz képest, mint ami

akkor várt volna rá, ha ezek nem előzték volna meg jöttét, nem jártak volna előtte szálláscsinálónak. Ők képviselték a civilizáció előőrsét, a keresztényi mivolt kísérőtársát. Ők voltak a megszálló erők kebelbarátai

sorolja egy költőibb hangulatú pillanatban írt bekezdésében a szakorvos.⁴³ Azt azonban nagyon is vitatták, hányan lehettek a rövidesen majd fölfedezettként számon tartott új féltéken a Nagy Találkozás előtt.

Egy kis számtan

Ami az 1. táblából kiolvasható: a második világháború előtt gyakorlatilag egyetlen amerikai szakember sem becsülte 1 milliónál sokkal többre az észak-amerikai őslakosok számát.⁴⁴ (Érdeemes ehhez hozzátenni, hogy az Egyesült Államok Nép-

számlálási Hivatala már 1894-ben óva intett, nehogy bárki is hitelt adjon az indiánok lélekszámáról terjesztett „legendáknak”. „Kutatások bizonyítják – így a *Census Bureau* –, hogy az Egyesült Államok jelenlegi területén a fehér ember érkeztekor az őslakosok száma nem nagyon lehetett több 500 000-nél”.⁴⁵) A szemléleti fordulat 1966-ban válik nyilvánvalóvá: ekkor jelenik meg Henry F. Dobyns a *Current Anthropology*-ban közzétett szaktanulmánya.⁴⁶

Nincs miért meglepődnünk. Figyelembe véve a 20. század elején bevettnek számító tudományos elképzeléseket, azt a feltételezést, hogy a kontinens egy, a fehérek érkeztekor náluk technikailag sokkal, de sokkal – reménytelenül – *fejletlenebbnek* tapasztalt, jobbára vadászó-gyűjtögető életmódot folytató embertömegeből ennél nagyobb számosságot nem lehetett képes eltartani, én a magam

1. tábla. Az észak-amerikai őslakosok lélekszáma 1492-t megelőzően (becsült adatok)

A becslés közlétezője	Publikálás dátuma	Lélekszám (fő)
James Mooney	1910	1 150 000
Paul Rivet	1924	1 148 000
John R. Swanton	1928	1 152 000
David Wilcox	1931	1 002 000
Alfred L. Kroeber	1939	900 000
Ángel Rosenblatt	1945	1 000 000
Julian H. Steward	1945	1 000 000
Henry F. Dobyns	1966	9 800 000

Forrás: Ubelaker (1976), 662.

részéről se meglepetésre okot adónak nem tartom, sem pedig kivetnivalót nem találok abban, hogy ezek a szakemberek hittek a maguk számolta becslésekben. A régi kordokumentumokban lelhető létszámadatokról nem teljesen oktanul lehetett feltételezni, hogy nem többek szokványos, máshonnet régről s jól ismert „retorikai fogásnál”. Ha, továbbá, tekintetbe vesszük, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő részének az 1500 körüli esztendőkbén élt népességét 60–80 millió főre becsülte a történész-szakma, akkor nem csodálkozhatunk, ha az Újvilág lakosságszámát ennél sokkal többre becsülő Dobyns (s a nyomába lépők) ellen sokan hevesen tiltakoztak. Meglehetősen általános véleménynek mondható az, ahogyan a demográfus Petersen fogalmaz:

szemléletes példáját mutatják annak, ahogyan a demográfusi szakértelmet semmibe veszik; olyan, a szakma által bevettnek nem mondható technikákkal élnek, melyek révén kétséges érvényű adatokhoz lehet jutni; az ezekből levont következtetéseket pedig egyszerűen azért tartják csak vonzónak, mert kívánatosnak tartott (demográfiai) katasztrófák látszat-bizonyítékai.⁴⁷

Tegyük hozzá: kényelmesnek látszatott úgy gondolni, hogy a fehér telepeseket egy szinte lakatlan világ fogadta. Számoljanak csak utána! Az

Egyesült Államok és Kanada területe együttesen 19 818 670 km². Ha itt 1) összesen egymillió indián létezhetett egy időben, egyszerre, akkor egy négyzetkilométerre durván fél indián jutott (na jó, egy négyzetmérföldre 1,33 fő). Ha 2) a 16. században egy millió indián nézett farkasszemet egy új faj képviselőivel, a 19. század végén pedig két és félszáz ezer maradt belőlük, akkor 750 ezer fős létszámvesztés terheli a számlánkat. Illetve, dehogy terheli! Ha – kicsit elébe vágva narratívám kigondolt logikájának – a tudósok szerint apró baktériumok, vírusok pusztítottak ki teljesen egyes indián nemzetekeket, másoknak 70, 80, 90, 95 százalékat döntötték le lábukról, akkor tulajdonképpen olyan ártatlanok vagyunk, mint a ma született bárány – gondolhatják mindazok, akiknek valamilyen okból jól jön, ha nem volt sok indián.

Not a crime, but a tragedy – mondja elegánsan az angol. Steven T. Katz például nagy erudícióval mutatja ki,⁴⁸ hogy Sherburne F. Cook szerint a kaliforniai indián törzseknél bekövetkezett létszámcsökkenésnek mindössze 8,64 százaléka (azaz 6750 indián halála) tudható be katonai események következményének. Russell Thornton is – mondja Katz –, aki aztán igazán szívesen ráhúzná a vizes lepedőt a fehér emberre, még ő is kénytelen a „kikezdhettelen demográfiai bizonyítékok hatására”

elismerni, hogy 1775 és 1890 között a fehérek és indiánok közötti háborúkban elesett indiánok száma egy darabbal sem haladta meg a 45 ezret. (Ehhez még hozzájön 8500 „egyéni konfliktus okán” elhunyt indián.) Nincs kedvem követni Katzot, ahogy strigulázva bizonygatja, hogy az indiánokra nemhogy a holokauszt, de még a genocídium szó sem alkalmazható. Inkább azon törekvése miatt hozom szóba, ahogy a jóságos fehér atyáról (értsd: az Államok elnökéről, s rajta keresztül a fehér Amerikáról) szaval. Hosszan sorolgatja, hány missziós iskolában, hány mindkét nembeli kis indiángyerekebe, hány tanító bácsi és tanító néni töltögette a tudást (melynek minőségéről és gyakorlati használhatóságáról most inkább ne essék szó!), s hogy ez milyen sok pénzébe került az államnak. Lelkesen dicséri a rezervátumok ügyes-bajos dolgait boronálgató misszionáriusok, indián ügynökök elkötelezettségét,⁴⁹ hogy aztán kényszeredetten hozzátegye: „Tapasztalatlanságuk s a koherens elképzelések hiánya miatt a reform-elképzelés, ambiciózus mivolta s *kétségbevonhatatlan jó szándéka* ellenére, úgy, ahogy volt, kudarcot vallott.”⁵⁰ Majd így folytatja:

Akárcsak az európai liberálisok, akik a zsidóktól *a priori* azt várták, hogy az emancipációért és a polgári jogegyenlőségért fizetendő méltányos

és kötelező árként teljességgel és maradéktalanul adják föl, vetkezzék le a zsidó identitást. Az indiánok „barátai” ugyanígy várták el, hogy az indián bennszülött szabaduljon meg korábbi identitásától. (...) Nemcsak, hogy összeegyeztethetőnek vélték az etnocídium követelte legradikálisabb „átalakításokat” az őslakos indián (illetve az európai zsidó) iránt érzett őszinte szeretettel, de úgy gondolták, hogy nélkülük egyszerűen nem is lehet barátságról beszélni. (...) Az indián rezervátumok létrehozása is ebbe a tömegek által genocídiumnak vélt eseménysorozatba illik bele.⁵¹

Maradjunk annyiban: a 70-es évek közepén-végén többé már nem lehetett kényelmesen belefeledkezni a történelem minket igazoló felfogásába.

Nehéz belenyugodnunk annak tudatába, hogy történelmünket soha nem láthatjuk olyannak, mint korábban. Nem képzelhetjük többé, hogy a fehér ember viszonylag békésen terjeszkedett s népesítette be a ritkásan lakott Nyugati Féltekét. (...) Mostantól tudomásul kell vennünk, hogy az 1492-t követő indián népesség-fogyatkozás olyan demográfiai katasztrófa-jelenség, amelynek nem ismerjük párját az emberiség történelmében.⁵²

Folytatás a következő számban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aleiss, Angela: The Vanishing Indian: Hollywood's compromise to Indian Reform. *Journal of American Studies*, Vol. 25. no. 2. (December, 1991), 467–472.
- Ashburn, Percy M.: *The Ranks of Death. A Medical History of the Conquest of America*. Coward-McCann, 1947.
- Asselyn, Charles: Colonial Discourse Since Christopher Columbus. *Journal of Black Studies*, Vol. 26. no. 2. (November, 1995), 134–152.
- Bálint György: Éljen Kolumbia (Peru)! In *A toronyór visszapillant*. Magvető, 1961, I. kötet, 68–70.
- Barley, Nigel: Egy zöldfülü antropológus kalandjai. *Feljegyzések a sárkányhóból*. (Fordította Varró Zsuzsa.) Typotex, 2006.
- Bauman, Zygmunt: *A modernitás és a Holocaust*. (Fordította Greskovits Endre.) Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.
- Brantlinger, Patrick: Forgetting genocide: or, the last of *The Last of the Mohicans*. *Cultural Studies*, Vol. 12. no. 1. (1998), 15–30.
- Castel, Robert: *La Discrimination négative*. Éditions du Seuil, 2007. Magyarul: A hátrányos megkülönböztetés. (Fordította Léderer Pál.) *Esély*, 2008, 4. szám, 3–24; 5. szám, 3–27; 6. szám, 3–32.
- Churchill, Ward: Deconstructing the Columbus myth: Was the „great discoverer” Italian or Spanish, Nazi or Jew?, *Social Justice*, Vol. 19. no. 2. (Summer, 1992), 39–55.
- Cook, Sherburne F.: The significance of disease in the extinction of the New England Indians. *Human Biology*, Vol. 45. no. 3. (September, 1973), 485–508.
- Diamond, Jared: *Guns, Germs and Steel: the fates of human societies*. 1997. Magyarul: *Háborúk, járványok, technikák. A társadalmak fátumai*. (Fordította Födő Sándor.) Typotex Kiadó, 2001.
- Dobyns, Henry F.: An appraisal of techniques with a new hemispheric estimate. *Current Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (September, 1966), 395–416.
- Epstein Popper, Deborah – Robert E. Lang – Frank J. Popper: From maps to myth. The Census, Turner and the idea of the Frontier. *Journal of American & Comparative Cultures*, vol. 23. no. 1. (2000), 91–102.
- Friedberg, Lilian: Dare to Compare: Americanizing the Holocaust. *American Indian Quarterly*, Vol. 24. no. 3. (Summer, 2000), 353–380.
- Hanke, Lewis: *The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America*. Southern Methodist University, 2002
- Huggan, Graham: The neocolonialism of postcolonialism. A cautionary note. *Links and Letters*, 4, 1997, 19–24.
- Katz, Steven T.: The uniqueness of the Holocaust: The historical dimension. In Alan S. Rosenbaum (ed.): *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*. Westview Press, 2009, 55–74.
- Lakner Judit: Political correctness – PC. *BUKSZ*, 1994, Ősz.
- Larsen, Clark Spencer: In the wake of Columbus: Native population biology in the postcontact America. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 37. (1994).
- Lévi-Strauss, Claude: *Tristes tropiques*, Plon, 1955. Magyarul: *Szomorú trópusok*. (Fordította Örvös Lajos.) Európa Könyvkiadó, 1973.

- Lord, Lewis: How many people were here before Columbus? *U.S. News and World Report*, August 18–25, 1977, 68.
- Marubbio, M. Elise: Celebrating with *The Last of the Mohicans*: The Columbus Quincentenary and Neocolonialism in Hollywood Film. *Journal of American & Comparative Cultures*, Vol. 25. nos 1–2 (2002), 139–154.
- Menzies, Gavin: *1421 – Amikor Kína felfedezte a világot*. (Fordította Babits Péter.) Alexandra, 2002.
- Mood, Fulmer: Notes on the history of the word „Frontier”. *Agricultural History*, Vol. 22. no. 2. (April, 1948), 78–83.
- Petersen, William: A demographer’s view of prehistoric demography. *Current Anthropology*, Vol. 16. no. 2. (June, 1975), 227–237.
- Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, 1982.
- Ramenofsky, Ann: Native American disease history: past, present and future directions. *World Archeology*, Vol. 35. no. 2. (2003), 241–257.
- Rosenbaum, Alan S. (ed.): *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*. Westview Press, 2009.
- Russell, Thornton: Health, disease, and demography. In: Deloria, Philip J. – Neal Salisbury (eds): *A Companion to American Indian History*. Blackwell Publishers Ltd, 2002, 68–84.
- Sauvy, Alfred: Trois mondes, une planète. *L’Observateur*, 1952. augusztus 14. no. 118.
- Schneider, Jack: Columbus Day: 1892, Not 1492. In Wineburg, Sam – Daisy Martin – Chauncey Monte-Sano: *Reading Like a Historian. Teaching Literacy in Middle and High School History Classroom*. Teachers College Press, 2013.
- Seed, Patricia: „Failing to marvel”. Atahualpa’s encounter with the Word. *Latin American Research Review*, Vol. 26. no. 1. (1991), 7–32.
- Seed, Patricia: *Ceremonies of Possession in Europe’s Conquest of the New World, 1492–1640*. Cambridge University Press, 1995.
- Stannard, David E.: *American Holocaust. Columbus and the Conquest of the New World*. Oxford University Press, 1992.
- Tezla, Albert (szerk.): „Valahol túl, meseországban...” *Az amerikai magyarok 1895–1920*. (A bevezetőket fordította Bart István.) Európa Könyvkiadó, 1987.
- Ubelaker, Douglas H.: North American Indian population size, a.d. 1500 to 1985. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 77. (1988), 289–294.
- Van Sertima, Ivan: *They Came before Columbus*. Random House, 1976.

JEGYZETEK

- Larsen, Clark Spencer: In the wake of Columbus: Native population biology in the postcontact America. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 37. (1994), 109–110. Magyarra fordított szöveg esetében, ha fordító neve nincs föltüntetve, akkor a saját fordításomról van szó.
- Idézi Schneider, Jack: Columbus Day: 1892, Not 1492. In Wineburg, Sam

- Daisy Martin – Chauncey Monte-Sano: *Reading Like a Historian. Teaching Literacy in Middle and High School History Classroom*. Teachers College Press, 2013, 55.
3. Tezla, Albert (szerk.): „Valahol túl, meseországban...” *Az amerikai magyarok 1895–1920*. (A bevezetőket fordította Bart István.) Európa Könyvkiadó, 1987, 9.
4. Az Egyesült Államok Bevándorlási Hivatalának adatai szerint az 1871 és 1899 között eltelt harminc évben 341 484 fő vándorolt be Magyarországról az Államokba; az 1900 és 1909 közötti tíz évben 1 053 153 fő. 1910-től a világháború kitöréséig eltelt négy év alatt még további 410 480. Lásd Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, 1982, 62. Jegyezzük itt meg rögtön, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia is, Magyarország is soknemzetiségű államok lévén, a statisztikákban közölt számadatok Magyarországra vonatkozó adatai nem mindig a magyar ajkúakra vonatkozó adatok is egyben. A leghatározottabban nem kívánok a „Ki a magyar?” kérdéssel foglalkozni. Amúgy, érdemes Oravecz Imrét olvasni.
5. Tezla (1987), 10.
6. Epstein Popper, Deborah – Robert E. Lang – Frank J. Popper: From maps to myth. The Census, Turner and the idea of the Frontier című tanulmányukban (*Journal of American & Comparative Cultures*, Vol. 23, no. 1. [2000], 96. oldal) Richard Hofstadtert idézve egyenesen „az 1890-es évek pszichés krízisét” emlegetik. Mint mondják: „1893-ban 600 bank ment tönkre. 1894-re mintegy 200 vasúttársaság ment csődbe. Szövetségi statisztikák nincsenek ugyan, de a munkaerő-állománynak legalább egynegyede munka nélkül lézengett.”
7. Tezla (1987), 16.
8. Nem véletlen, hogy John Fitzgerald Kennedy (egy elnökké választását megelőzően mondott szép beszédében) még 1960-ban is így fogalmazhatott: „Katolikus vagyok, s soha még katolikuszt ebben az országban nem választottak meg elnöknek. Sokan vannak – meglehet, tudván tudják, miért? –, akik elkendőzni akarják, mi az igazi tétje az elnökválasztási versengésnek. Úgy gondolom ezért, szükséges lehet most nem arról beszélnem, hogy milyen Istenben hiszek (mert ez egyedül énám tartozik), hanem arról, hogy milyen Amerikában hiszek. Egy olyan Amerikában hiszek, amely hivatalosan se nem katolikus, se nem protestáns, se nem zsidó. (...) Ha azt figyelembe véve maradok alul, ami igazán számít, azzal a jogos elégedettséggel fogok visszatérni a Szenátusban elfoglalt helyemre, hogy megtettem, ami tőlem tellett, az eredmény pedig igazságos. De ha ennek az elnökválasztásnak az eredménye azon az alapon dől el, hogy 40 millió amerikai állampolgár már aznap elvesztette esélyét a nyeresre, amikor keresztvíz alá tartották, akkor egy egész ország lesz a vesztes. A kerek világ minden katolikus és nem-katolikus hitű emberének szemében. A történelem szemében. És a saját népünk szemében is.” Idézi Schneider (2013), 58.
9. Hahner Péter: Vadnyugat – A határvidék öröksége. Történepszita az

- amerikai Nyugat jelentőségéről. *Ru-bicon*, 1994, 9. szám.
10. Epstein Popper *et al.* (2000), 92. Az összehasonlítás kedvéért: San Francisco manapság 600,7 km², népsűrűsége 1340,5 fő/km², ami azt jelenti, hogy a négyzetmérföldenkénti népsűrűség durván 3300 fő.
  11. Mood, Fulmer: Notes on the history of the word „Frontier”. *Agricultural History*, Vol. 22. no. 2. (Ápril, 1948).
  12. Lásd Bálint György: Éljen Kolumbia (Peru)! In *A toronyőr visszapillant*. Magvető, 1961, I. kötet, 68–70. Az Egyesült Államok *politikai* gyakorlatában mindössze két „határ” létezik: a Mexikót és az Egyesült Államokat, illetve az Egyesült Államokat és Kanadát elválasztó. Ezek, ha politikai értelemben olykor vitatottak lehetnek is, de nyelvi jelentéstartalmuk senki számára nem jelent problémát.
  13. A francia-belga (egyszersmind, természetesen, belga-francia) határ létének elismerése elvileg semmit nem diktál a határ innenső és túlsó oldalán élők közötti értékviszonyról.
  14. Ma, Kanadában, az indiánokat megillető elnevezés a *First Nations*, azaz – *szabad* fordításban – akik mindenki mást (értsd: *minket is*) megelőzően már itt voltak.
  15. Nigel Barley: *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból.* (Fordította Varró Zsuzsa.) Typotex, 2006.
  16. Graham Huggan: The neocolonialism of postcolonialism. A cautionary note. *Links and Letters*, 4, 1997, 19.
  17. Sauvy, Alfred: Trois mondes, une planète. *L'Observateur*, 1952. augusztus 14. no. 118, 14. Véleményem szerint a szövegből egyértelművé válik, hogy ezt a *terminus technicist* az etikai hevület hívta életre. Ebből a nézőpontból én, a magam részéről, kifogásolhatatlannak tartom. Strukturalista-funkcionalista értelemben viszont tökéletes melléfogás. Sauvy – majd’ negyven évvel később – vissza is vonta. A *Le Monde*-ban 1989. február 14-én megjelent írásában így fogalmaz: „Engedtessek meg nekem, aki – majd’ 40 éve – a ’harmadik világ’ kifejezést kreáltam, hogy most kinyilvánítsam: használhatatlan! Ugyanabba a kategóriába besorolni Fekete-Afrika országait és a dél-kelet-ázsiai ’kis tigriseket’, nem kecsegtethet túl sok jóval.”
  18. Castel, Robert: *La Discrimination négative*. Éditions du Seuil, 2007. Magyarul: A hátrányos megkülönböztetés. (Fordította Léderer Pál.) *Esély*, 2008, 4. szám, 3–24; 5. szám, 3–27; 6. szám, 3–32. Az idézet helye 6. szám, 16–17.
  19. Lásd Gavin Menzies *fake history*nak tekintett könyvét: *1421. The Year China Discovered the World*, Transworld Publishers, 2002. Magyarul – még ugyanabban az évben! –: *1421 – Amikor Kína felfedezte a világot.* (Fordította Babits Péter.) Alexandra, 2002. Leif Eriksonnak és az ő Vinlandjának létét a történettudomány ma már, tudtommal, nem vitatja – csak éppen következmények nélkülinek tartja. A többi felfedezővel való bizonykodás igencsak bizonytalan érvekre támaszkodik. Recep Tayyip Erdoğannak azonban teljesen igaz van abban, hogy az új kontinenst az

- iszlám katonái fedezték fel. Nem is okvetetlenkednék tovább.
20. Lásd Ivan Van Sertima: *They Came before Columbus*. Random House, 1976. Mellékelném Lakner Judit véleményét: „Az afrocentrikus pseudo-történészek nem elégednek meg a rasszista történelemfelfogás revíziójával, az új kutatási eredményekkel. Azt állítják, hogy az európai kultúra szőröstül-bőröstül Afrikának köszönheti létét, mert minden, a zsidóság, a kereszténység, a tudomány a feketék lakta Egyiptomból származik. Történelemszemléletük az úgynevezett 'nem kanonikus tudáson és módszereken' és nem a 'domináns forrásokon' alapul.” Lásd Lakner Judit: *Political Correctness – PC*. BUKSZ, 1994, Ősz, 376.
  21. Marubio, Elise M.: Celebrating with *The Last of the Mohicans*: The Columbus Quincentenary and Neocolonialism in Hollywood Film. *Journal of American & Comparative Cultures*, Vol. 25. nos 1–2 (2002), 139.
  22. Churchill, Ward: Deconstructing the Columbus myth: Was the „great discoverer” Italian or Spanish, Nazi or Jew? *Social Justice*, Vol. 19. no. 2. (Summer, 1992), 39.
  23. Brantlinger, Patrick: Forgetting genocide: or, the last of *The Last of the Mohicans*. *Cultural Studies*, Vol. 12. no. 1. (1998), 16.
  24. Thornton, Russell: *American Indian Holocaust and Survival, A Population History since 1492*. University of Oklahoma Press, 1987; Stannard, David E.: *American Holocaust. Columbus and the Conquest of the New World*. Oxford University Press, 1992.
  25. Nem tudok arról, hogy Magyarországon bárki nyilvánosság előtt vitatta volna a cigány holokauszt kifejezés alkalmazásának jogosultságát, Hogy a világban máshol, mi a helyzet, arról – hangsúlyozom: nem vagyok a kérdésben tájékozott – semmit nem tudok.
  26. „Toronymagasan emelkedik a múltbéli népirodai epizódok fölé, ugyanúgy, ahogy a modern ipari üzem mellett is eltöpreng a kézműves műhely, vagy a modern, iparosított, traktorokkal, kombájnokkal és rovarirtóval ellátott farmgazdaság mellett a lóval, kapával, és kézi gyomlálással dolgozó paraszti gazdaság.” (Zygmunt Bauman: *Modernity and the Holocaust*, Polity Press & Basil Blackwell, 1989. Magyarul: *A Modernitás és a Holokauszt*. (Fordította Greskovits Endre.) Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, 134.
  27. Hogyan is fogadta a magyar zsidóság a Galíciából bevándorló pajeszes zsidókat... ?!
  28. Friedberg, Lilian: Dare to compare: Americanizing the Holocaust. *American Indian Quarterly*, Vol. 24. no. 3. (Summer, 2000), 364.
  29. Asselyn, Charles: Colonial discourse since Christopher Columbus. *Journal of Black Studies*, Vol. 26. no. 2. (November, 1995), 136.
  30. Seed, Patricia: „Failing to marvel”. Atahualpa’s encounter with the Word. *Latin American Research Review*, Vol. 26. no. 1. (1991), 8.
  31. Lévi-Strauss, Claude: *Tristes tropiques*, Plon, 1955. Magyarul: *Szomorú trópusok*. (Fordította Örvös Lajos.) Európa Könyvkiadó, 1973, 338.

32. Uott.
33. A *Requerimientó*ról bővebben lásd Seed, Patricia: *Ceremonies of Possession in Europe's Conquest of the New World, 1492–1640*. Cambridge University Press, 1995.
34. Lewis Hanke: *The Spanish Struggle for Justice* című könyvéből idézi Seed (1991), 13.
35. Sietek leszögezni, hogy bár a lélekszám-vita a kontinens egészére is érvényes, engem igazából csak az Észak-Amerikában, a Rio Grande folyótól északra elterülő földterület – gyakorlatilag a mai Egyesült Államok, illetve Kanada – őshonos lakosságával megesezt történelem érdekel. Nyomatékkal hangsúlyoznám, hogy ez semmiképp nem azt jelenti, hogy Mezo-, illetve Dél-Amerika esetében a kérdés tragikus következményeit elhanyagolhatónak tartanám, csak annyiról van szó, hogy az én érdeklődésem más célpontra irányul.
36. Ubelaker, Douglas H.: North American Indian population size, a. d. 1500 to 1985. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 77. (1988).
37. Uott, 289.
38. A szakirodalomban teljes az egyetértés, hogy mely betegségek voltak az „öldöklő angyalok”. Himlő, kanyaró, tífusz, szamárköhögés, pestis, influenza, dizentéria, kolera. A „mellbaj” kapcsán voltak viták, vajon a fehérek hozták-e Amerikába a tébécét, vagy valamilyen változata létezett-e a kontinensen már a fehérek érkezete előtt is. A 20. század végére egyre többen tartják úgy, hogy létezett.
39. A másik dolog, amiben teljes lehetett az egyetértés, az volt, hogy ekkoriban nem lehetett vita tárgya, kit tekinthetünk és kit nem tekinthetünk indiánnak. Ma ez már korántsem mondható.
40. Cook, Sherburne F.: The significance of disease in the extinction of the New England Indians. *Human Biology*, Vol. 45. no. 3. (September, 1973), 485.
41. Ramenofsky, Ann: Native American disease history: past, present and future directions. *World Archaeology*, Vol. 35. no. 2. (2003), 242.
42. Diamond, Jared: *Háborúk, járványok, technikák. A társadalmak fátumai*. (Fordította Födő Sándor.) Typotex Kiadó, 2001, 358–359.
43. Percy M. Ashburn: *The Ranks of Death: A Medical History of the Conquest of America*. Coward-McCann, 1974, 98.
44. Nem nagyon találtam nyomát annak, hogy amerikai szakembereken kívül ezek a létszámok tisztázására, illetve pontosságuk növelésére célzó törekvések érdemben más országok kutatóit is ösztönözték volna.
45. Ld. Lord, Lewis: How many people were here before Columbus? *U.S. News and World Report*, August 18–25, 1977, 68.
46. Dobyns, Henry F.: An appraisal of techniques with a new hemispheric estimate. *Current Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (September, 1966).
47. Petersen, William: A demographer's view of prehistoric demography. *Current Anthropology*, Vol. 16. no. 2. (June, 1975), 232.
48. Katz, Steven T.: The uniqueness of the Holocaust: The historical dimension. In: Rosenbaum, Alan S.

(ed.): *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*. Westview Press, 2009, 55–74.

49. Érdekes itt a híres regény- és forgatókönyv-író Zane Greyt idézni. „Tizenkét éven keresztül tanulmányoztam a navajo indiánokat. Ha van hibájuk, ismerem mindegyiket. A hozzájuk irányított misszionáriusok csaknem mindegyike silány, romlott, gyenge, erkölcsileg használhatatlan ember. Akad közöttük kifejezett gazember is. Becsapják és kismizmizik az indiánokat, s ami még sokkal alávalóbb, megrontanak minden indián leányt, akire kezüket rátehetik” – idézi Aleiss, Angela: *The Vanishing American: Hollywood's compromise to Indian Reform*. *Journal of American Studies*, Vol. 25. no. 2. (December, 1991), 470.
50. Rosenbaum (2009), 59.
51. Uott, 59–60.
52. Jacobs, Wilbur J.: The tip of an iceberg: Precolumbian Indian demography and some implications for revisionism. *The William and Mary Quarterly*, Vol. 31. no. 1. (January, 1974), 128.

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

HAGYJA A POSTÁT MÁSRA!

Legyen a 2000 folyóirat pick-pack előfizetője, vegye fel a lapot a Magvető Cafében, s legyen az Öné 11 szám féláron!

Utaljon 3500 forintot számlaszámunkra:

K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

S írja meg nevét a ketezer.lap@gmail.com címre.

Előfizetésével a lapot segíti, Önnek pedig pompás olvasmányokban lesz része!

Köszönjük!

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárusnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőknél: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Irók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

10% kedvezmény:

Tengerszem Tűrabolt | Tranzit Art Café

Részletek:

www.magyararancs.hu/elfozetes

MAGYAR NARANCs